

DOBAI SZÉKELY ANDRÁS
CICERO-FORDÍTÁSA

A szöveget gondozta
Kecskeméti Gábor

M. T. Ciceronak
Baráttjaihoz írt Levelei.

Fordította

Dobai Székely András,
Szepes Vármegye Notariussa

1680.

esztend.

[1r:] [1] Translatio Epistolae Marci Tullij Ciceronis ad Familiares Lib. 1.
Epistolae 1.

Márcus Tullius Cicero az Lentulust Orszagtisztartóiát¹ köszönti.

Én minden te hozzád való barátságos szolgálattal avagy inkább kedves io akarattal masoknak egyebeknek iot tészek, en magamnak pedig semmi iót nem tészek. Mert olly nagy iovolta az te én hozzám való io tétémynidnek, hogy te én bennem valósággal megnyugottál; mivel én a te dolgodban semmit nem vihetek véghez, azt tartom, az én életem keserő. Ez az oka. Ammonius, az kiralynak követe, pénzbéli adozással minket nyilván ostromol. Ez az dolog hitelbe való adók által visseltették, kik által midőn ielen valál, visseltettet. Az kiraly dolgában, az kik vadnak, az kik az dolgot akar-iák, és az kik kevesen vadnak, mindnyaian azt az dolgot Pompeiushoz vitetni akariak. Az Tanács² az Isteni tiszteletnek gyalazattyát nem Isteni tisztelettel, hanem gonosz akarattal és az kiraly adománya ellen való irigységgel bizonyttya. Meg nem szünnünk attol, hogy meg ne incsök arrol, és kériük azon, és mar szabadosabban vadollyuk ötet, és parancsollyunk nékie, hogy az nagy gyalazatot eltavoztassa.³ De tellyességgel sem az mi kérésünknek, sem intesünknek semmi helyt nem hagyot. Mert holott mind az myndennapi beszédében s-mind az tanácsban nyilván, ugy iart el az te dolgodban, hogy senki nagyob ékesen való szollással, sem emberséggel, sem igyekezettel, sem veszekedéssel, az te io akaroidhoz való barátságos szolgálatodnak es szeretetednek *bizonsagtetelevel* véghez nem vihette. Tudod azt, hogy Marcellinus tereád haragszik.^a Eö, az király dolgátul kiválva, megmutattya magát egyéb dolgokban tenéked^b erős oltalmazodnak lenni. A mit ad, azt elveszük; az mit elvégezet magában, hogy előhossa, az szentséget, a kit gyakorta elő-is hozta, ö töle vissza nem hozhatni. Ezelőtt nyolczad nappal a dolog így ment végbe, mert ezeket nyolcz nap mulvan reggel irtam. Mind az Hortensiusnak értelmes mondása,⁴ mind az en ertel-[1v:]mes mondásom, s-ugy az Lucillusnak is értelmes mondása helt ad az seregről való szentségnek (mert maskeppen az dolog nem lehet), hanem az löt annak az tanácsnak vegezéséből, a mint te előhoztad: el vagyon te rolad végezve, hogy te az királyt elveszessed, a kit alkalmasan meg is cselekedheted: hogy az szentség az sereget fölvegye, az tanacs arrol való szerzőnek tarcson meg tegedet. Az Crassus három követeket rendel, az Pompeiust azokbul ki sem rekeszti, azok közzül is ítél némellyeket, az kiknek arra való parancsolattyok vagyon. Az Bibulus három követeket ren-

^a <s>

^b <kem>

del azok közzül, az kik követségnek tisztitöl el lettek. Ebben az töb Polgarmesterek⁵ egyget értnek az Serviliustól kijálva, a ki ellentartt abban, hogy ugyan nem köl vissza hozni az Volcatiust, a ki midön az Lupus azt előhozta volna, hogy Pompeiusról az el vagyon vegezve, és az Affraniust, a ki egyget ert Volcatiussal, az melly dolog az Pompeiusnak arról valo gyanosságának akarattját öregbiti, mert nyilván valo dolog, hogy az Pompeius barati egyget értnek Volcatiussal; igen igyekeznek azon, a dolog arra hailando. Az Libonak és Hypsaesusnak nyilván egygyüve valo gyülekezetek, és vetekedések, és az^c Pompeius baratinak szorgalmatos igyekezetek arra az vélekedésre hozták a dolgot, úgy tetik, hogy az Pompeius azt kívannya; de ő véle némellyek nincsenek egy akarattal,^d azok pediglen, hogy ő néki^e *tisztességet adtál*, tenéked nem barátid. Minékünk abban az dologban kisebb böcsületünk vagyon, hogynem a mjvel tenéked tartozunk. Az mi io-akaratusunkat peniglen^f elolttya az emberek gyanossága: azt gondollyak, hogy Pompeiusnak kedveskednek. Sokkal^g az előtt, minekelötte elmentél, azokban az^h Pompeius barátjtol és háza népetöl titkon megkisesebitettet, az után nyilván a Polgár Mesterektöl meggyötröttöt, és igen nagy irigységbe hozatott dolgokban úgy forgunk. Az mj al-[3r:]hatatosságunkat mindnjáián, az te távolⁱ lévő barátodhoz valo szeretetedet az ielen valo barátid megismerik. Ha azokban volna az az alhatatosság, az kikben fölötte igen köllött volna lenni,^j ával nem gondolnánk.

[2] Translatio Epistolae Marcj Tullij Ciceronis Lib. 1. ad Familiares Epistolae 3.

Marcus Tullius Cicero az Lentulust köszönti.

Aulus Treboniussal, a ki a te Tartományodban⁶ nagy és bövséges dolgokat vit véghez, sok esztendőig igen baratsagosan élek. Eö holott azelőtt mindenkor, mind az ö^k nevezetessége, és az mi s-az ö^l egyéb felebaratinak dicsirések szerint az Tartományban igen kedves volt, s-mind ebben az idő-

^c <Pompeiusnak>

^d <ö vele>

^e <böcsületet adtal>

^f <elolty>

^g <az ellöt>

^h <dolgokban>

ⁱ <valo>

^j <azon>

^k <nevezetes voltárol>

^l s-az ö [a sorok közé írva]

ben, a te én hozzam valo szeretetedért és az mi barátságunkért fölötté igen bizott^m ehez az én levelemhez ugyanynira, hogy tenalad kedves léssen;ⁿ kjhez képest, hogy az remenség ötet meg ne csallya, azon tégedet fölötté igen kérlek, és aianlom tenéked minden ő dolgait,^o az ő szabadosit, gondviselőit, cseledgyét: legelőször is, hogy^p az^q Tullius Appius⁷ mit végezet az ő dolgáról, azt iavallyad, és minden dolgajban ugy bányál véle, és^r tudgyad⁸ azt, hogy az mi ő felőle valo dicserésünk nem közönséges volt. Légy io egésségben.

[3] Translatio Epistolae Marci Tullij Ciceronis Lib. 1. ad Familiares Epistolae 6.

Marcus Tullius Cicero az Lentulust Országtszartartóiát köszönti.

Micsoda dolgok visseltetnek, megérted az Polliotul, a ki minden dolgokban nem csak ielen, hanem fő volt. Az én igen nagy faydalmomban, mellyet az te dolgaidban vészem, ugyan fölötté igen vigasztal engemet az remenség, igen gyanakodom benne, hogy fölbontassék az embereknek nem iamborsagok, az te baratidnak tanacsokkal azon napon megeröte-[3v:]lenítettnek a te ellensegidnek és arulóidnak gondolkodások. Könnyen mas helyen vigasztal engemet az én ideimről valo emlekezet, mellyeknek képét a te dolgaidban látom. Mert, noha kisebb dologban az te tisztességed megsértették, hogy nem mint az en egességem nyomorgatattot, mindazonaltal vagy onlyan hasonlatosság, hogy remenyem azt, te énnékem megbocsátod, ha azokat nem fogom feltetni, ha te azt véled, hogy soha nem kel féltetni. De te mutasd meg magadat onlyannak, az mint gyermekesegdtől fogvást ismértenek meg tegedet. Hidgyed énnékem, a te tisztességes voltodat világosságra hozza az emberek boszszussága. Én tölem peniglen, az en te hozzád valo nagy szeretetemet és io tétemenyemet variad, meg nem csalom az te velekedéssedet. Legy io egésségben.

^m <ebben az> <ez én>

ⁿ <az melly dolog hogy ötet>

^o <szabadosit,>

^p <azt javallyad> <azokat az dolgokat iavallyad a mit>

^q az [pótlólag beírva]

^r <tug>

[4] Translatio Epistolae Marci Tullij Ciceronis. Lib. 1. ad Familiares
Epistolae 10.

Marcus Tullius Cicero az Valerius Törvénytudot⁹ köszönti.

Mert hogy tenéked evel az edgy dologgal nem kedveskednek, nem tudom, kiváltkeppen holott ezekben az időkben meresszéggel szabad élni bölcsességért. Az mi Lentulussunknak a te neveddel *szorgalmatossággal* az én Levelem által hálákat adtam. De kérlek, hogy te szünnel meg mar az mi levelünkkel élni, és minket valaha latogas meg, és ott inkább akarsz lenni, az hol valamj számban vagy, hogy nem it ott, az hol bölcselkedni lattatik.¹⁰ Jollehet az kik most onnan jönnek, részerint teged kevelynek lenni mondanak, hogy semmjt sem felelsz; reszerint *tégedet* boszszuság tevőnek^s lenni mondanak, hogy rossz feleletet mondasz. De immar teveled való ielen létemben kívánok tréfáladnj. Minekokaért azon légy, hogy^t mentőlhamarab hozzám jöy, se az te Apuliadba ne meny, hogy örülhessünk azon, hogy te jó egészségben jöttél mihozzánk. Mert ha te oda eljövendesz, mint az Ulysses, senkit az te barátid közzül meg nem ismered. Legy io egészségben. [4r:]

[5] Translatio Epistolae Marci Tullij Ciceronis Lib. 2. ad
Familiares Epistolae 1.

Marcus Tullius Cicero az Curiot köszönti.

Jollehet bánom, gyanakodtal felölem, hogy te rolad elfeleltkeztem volna, mindazonáltal nem volt olly nehéz ennekem, hogy avar vadoltal engem, hogy kedves joteteményel lennék hozzád; kiváltkeppen, holott^u az melly dolog véget vadoltattam, semmi vétkem nem volt benne, melly dologban megjelentetted vala, hogy kivanod az én levelemet; te előtted visseled ugyan a te^v kedves és kivant szeretetedet, mellyet én megtapasztaltam.¹¹ Bizonyyára senkit el nem hadtam, a kjt ugyan remenlettem, hogy te hozzád akar menni, a kitől levelet nem küldtem volna; ugyan-is kicsoda az irasban olly gyors, mint én? Te töled penig kétszer, avagy legfellyebb háromszor, s ugy-is igen rövid levelet vettem. Minekokaért ha nem igazan ítélzs engemet, ugyan azon vétekkal foglak én tegedet karhozatni; ha penig azt akarod, hogy azt ne cselekedgyem, te^w igaz itéloom légy énnékem. De eddig az

^s <mondanak>

^t <mennélha>

^u <aval vadoltattam,>

^v <kivant>

^w te [a sorok közé írva]

levélről irtam, mert nem félek attól, hogy irással meg ne elégitselek tégedet: kiváltképpen, ha^x az levelek irassanak nemében való szorgalmatos igyekezetemet meg nem utálod. Én banom, hogy olly sokaig nem voltál nálunk, mivel az te gyönyörűséges szokasod^y nélkül vóltunk; mind örülök azon, hogy mindeneket^z igen nagy böcsülettel megnyerted, es hogy minden kívánt dolgaimban szerencsem volt.¹² Rövid szoval mondván, hogy tenéked azt hagyom, az én tehozzad kiváltképpen való szeretetem engemet arra kényszerit; olly igen varom a te értelmetet es elmédet, kétség nélkül azon kérlek, hogy minden bizonnyal hozzánk visszajöy, az melly terolad való várakozásra minket inditottal, azt meg tarthassad és^a mególtalmazhassad. És mivel az te én hozzam való io tetemenydről soha el nem feleltkezem, kérlek tegedet, emlekezzel meg arról: ám valamenny nevedekési lesznek mjnd szerencsédnek^b s-mjnd böcsületednek, azokat meg nem nyerhetted volna, ha^c régen^d gyermekkorodban az én hivséges és szerelmes tanácsimnak nem engedtel volna. Minek-[4v:]okaért ollyan szivel köll tenéked mihozzánk lenned, hogy az mi immar megnehezedet időnk a te szeretettedben és iffiusagodban meg nyugodgyék. Legy io egésségben.

[6] Marcus Tullius Cicero az Curiot köszönti. Lib. 2. Epist. 2.^e

Az én tehozzad kiváltképpen való szeretetemnek valóságos^f bizonságatul, a te atyadtul, igen nevezetes férfiutul megfosztattam, a ki mind az ő dicsiretivel, mind peniglen a te fiaddal, mindeneknek szerencséieket föllyulhaladta,¹³ ha az néki eset volna, hogy tégedet azelőtt latot volna, minekelőtte ez világból kjmult volna. De azt vélem, hogy az mi barátságunk nem szükölkodik bizonságok nélkül. A te Atyádtul maradott örökségedet az Istenek tegyék szerencséssé. Bizonnyal te énnékem olly kedves és igen gyönyörűséges io akaro barátom vagy, valamint ezelőtt az én Atyamnak vóltál.¹⁴

^x <az irasban> <ez irasnak>

^y sokasod <nélkül vóltunk, mind örülök>

^z <na>

^a <mególtalmas>

^b <mi>

^c ha<nem>

^d régen [a sorok közé írva]

^e <A te énhozzám <emb> kiváltképpen való>

^f valóságos [a sor fölé írva]

[7] Marcus Tullius Cicero az Curiót köszönti. Lib. 2. Ep. 5.

Ezek az dolgok mint vadnak, még levelemmel sem merem tenéked^g megbeszélni avagy magyarázni, noha valahol vagy (az mint azelőtt teneked iram), azon hayoban vagy; mindazáltal hogy távol vagy tölem, örvendezek rayta; avagy csak ahoz képest is, hogy te nem látod azokat az dolgokat, az mellyeket mi latunk, avagy arra nézve-is, hogy sok társoknak es polgároknak láttokra a te dicsireted magas és hires helyen helyhezettet: a melly nem homályos, sem külömb külömb szóval, hanem igen vilagos, és mindeneknek egy szavokkal mihozzánk hozattatik. Nem tudom, azért az edgy dologert^h örüllyeké teneked, avagy féllyek azon, hogy tudni illik csudalatos a te megöivésednek: nincsen mittől félnem, hogy a te ioságos cselekedeted az emberek vélekedésének meg ne felellyen, de bizonyomra mondom, ne talam ha eliövendesz, immar nem szükség, hogy valamire gondod légyen: immar minden dolgok meg erőtelenitettek és *csak nem* elöltattak. De nem tudom, ezek az dolgok iol vadnak megírva, minekokaért egyéb [5r:] dolgokat megtudod masoktul. Te mindazáltal akár légyen valami remenséged az közönséges tarsaságról,¹⁵ avagy kétségben esél felöle, azokat készécsed, azokról elmélkedgyél és gondolkodgyál, abban az polgárban és férfiuban micsoda dolgoknak kel lenni, a ki ez nyomorult időkben veszött erkölccsekkel megsanyargatattot és megnyomorítottot közönséges tarsaságot regi szabadságra és meltoságra hozza.

[8] Marcus Tullius Cicero az Curiót köszönti.¹⁶ Lib. 2. Epist. 14.

Az Marcus Fabiussal,¹⁷ igen io férfiuval és tudos ferfiuval igen baratsagosan élek, es ötet fölötteigen szeretem, mind az ő igenⁱ föl^j elmeiéért és igen nagy tudományaért, s-mind penig kivaltkeppen valo böcsületiért. Az ő dolgát ugy magadra vegyed, mintha az én dolgom volna. Én tudom, hogy ti nagy oltalmazók vadtok; annak meg kel az embert ölni, a ki az ti^k szorgalmatos cselekedetekkel akar elni; de én azt az embert meg nem menthetem. Minden dolgaidat elhagyod, ha engemet^l szeretz, midön Fabius a te cselekedetteddel élni akar. Én az Romai dolgokat fölötte igen varom és

^g tenéked [a sor fölé írva]

^h <örull>

ⁱ <nagy>

^j föl [a sorok közé írva]

^k <szol>

^l <szeretsz>

kjvanom: legelőször-is mit csinatsz, azt tudni kivanom, mert immar régen az télnek nagy volta miatt semmi uyságot nekünk nem hoznak.

[9] Translatio Epistolae Ciceronis Lib. 4. Epistolae 10.^{m 18}

Marcus Tullius Cicero azⁿ Marcellust köszönti.

Noha semmi uysagom nincsen, melyet tenéked iriak, inkább az te le-
veledet^o avagy^p többire^q te^r magadat^s keztem várni; mindazáltal midőn
Theophilus tölem elment, semmj levelet nem adhattam nékie.¹⁹ Azon légy,
hogy mennel hamarab hozzám iöy, hidgyed, mert úgy jösz el, hogy mind^t
my, ugymint az te felebaratid, és tellyességgel mindnyaián vártunk tégedet.
Mert énnékem eszemben iött,^u te néha néha félsz szabásu^v attol, hogy tége-
det gyönyörkedtet [5v:] a te mitőlünk valo keső elmeneteled.²⁰ Hogy ha
semmi egyéb értelmed nem volna, hanem csak^w szemeidnek látása, tely-
lyességgel megbocsatanám tenéked, ha némellyeket nem akarnad latni; de
mjdon sokkal könnyeb dolgok vólnának azok, melyek hallatnának, hogy
nem az melyek latattnanak, azt alétom, nagy hasznára volna a te gazda-
sagodnak, ha te mennél hamarab eliönél; úgy is mindenkeppen hasznos
volna a te eliöveleled, gondolám, arról kellene tegedet inten. De mivel a
mi énnékem teczenék, megmutattam,^x az töb dolgokrol a te okosságod
szerint gondolkodgyal. Kerlek tégedet, engemet tudosics arról, mikorra
váriunk tégedet. Légy io egésségben.

^m <Noha azelőtt nem sok nappal Quintus Muciusnak iram levelet, tenéked töb szoval <irok
levelet> irtt Levelet küldök, melyekben megjelentettem, micsoda értelemmel <kel> gon-
dolnam kellene tenéked lenned, és azt vélnem>

ⁿ <Marcellust>

^o <keztem varni>

^p <inkab>

^q többire [a sorok közé írva]

^r te<gedet>

^s magadat [a sorok közé írva]

^t <én>

^u <hogy>

^v <azon>

^w <sz>

^x <eggyeb>

[10] Marcus Tullius Cicero az Planciust köszönti.

Translatio Epistolae Marci Tullij Ciceronis Lib. 4. Ep. 15.

Vettem igen rövid Leveledet, melyben az mit tudni akartam, azt meg nem tudhattam, megtudtam pedig azt, a kiről nem volt nékem kétségem: mert mely alhatatosan szenyveded az közönséges nyomoruságokat, nem értettem; mely igen szeretsz engemet, könnyen eszembe vettem, de ezt az dolgot tudom vala; ha amazt úgy tudtam volna, ahoz az én Levelemet^y alkalmaztattam volna. De mindazonáltal, noha azelőt^z azokról az dolgok-
ról irtam tenéked, azmint véltem, hogy tenéked azokat tudnod köll; mind-
azáltal azt gondoltam, ebben az időben mire kel tegedet rövideden inte-
nem: ne véllyed, hogy te nem volnal a te tulaýdon veszedelmedben: ugyan
nagy, de mindazonáltal közönséges veszedelemben vagyunk mindnyáian.
Minekokaért nem köl tenéked tulaýdon és kivaltkeppenva szerencsét ki-
vanod, avagy az közönsegest megvetned. Annakokaért azon értelemmel
legyünk mi közöttünk, a mellyel valánk. Mellyet te-[6r:]rolad remenlhet-
tek, en magamrol megadhatom. Légy io egészégben.

[11] Translatio Epistolae^a Marcj Tullij Ciceronis ad Familiares Lib. 5.
Epistolae 1.

Az Quintus Metellus Marcus Tullius Cicerot köszönti.

Ha io egészégben vagy, iól vagy. Azt véltem vala, hogy mi egymás-
hoz valo io akaratkért, és^b megengesztelttetted kedvünkért,^c sem én ielen
nem létemben *te töled* meg nem csufoltattom, és te^d sem az^e Metellusnak,^f
az mi^g Atyankfianak,²¹ az ő mondasáért,^h feiére és szerencseiéreⁱ nem ta-
madsz; az kit ugyan az^j ő szemérmetessége egy kevéssé oltalmazta vala, vagy
az mi nemzetünk^k tisztességének^l avagy az én tihozzátok és az közönséges

^y <ug>

^z <irtam>

^a <C>

^b <mege>

^c <hogy>

^d és te [a sorok közé írva]

^e <Metellusra>

^f Metellusnak [a sorok közé írva]

^g <Atyamf>

^h <feieröl és szerencseiéről> <ne tamadgy> <nem tamadsz>

ⁱ <nezve>

^j [A szövegben:] <szégyen> [A margón:] <ő gyalazattya ötet>

^k nemzetünk<nek böcsülete>

^l tisztességének [a sorok közé írva]

tarsasághoz való szeretetemnek^m eléggé köllöt volnaⁿ ötöt^o megsegíteni. Most latom, hogy ő^p megcsalatott, én elhagyatattam, kikhez semmikepen nem illet volna. Annakokaért keserűségben és szomorusságban vagyok, a ki az tartomanynak, a ki az seregnek feie vagyok, a ki hadat viselek; az melly dolgokat mivelhogy az mi eleinknek sem tanácsával, sem iovoltával nem szolgáltatattok, nem csuda, ha azt megbányátok. Nem reménlem vala, hogy te én hozzám és az én felebaratimhoz olly alhatatlan szível légy.^q Azonba sem az hazi bánat, sem akárkinek az ő bosszussága az közönséges társasságtól engemet el nem vonszon. Legy io egészségben.

[12] Translatio Epistolae Marci Tullij Ciceronis ad Familiares Lib. 5.
Epistolae 3.

Az Quintus Metellus Marcus Tullius Cicerot köszönti.

Az igen alkalmatlan embernek szitkai, mellyekkel gyakor hoszu beszédeben engemet terhel, a te én hozzam valo io teteményeddel megenyhítettnek; az ollyan semmirekellő emberek [6v:] én tölem megutaltattnak: hogy te öromest^r alhatatos vagy, én tégedet Atyamfia helyet tartalak. Amarrol peniglen^s nem is akarok emlékezni, noha kétszer ötöt^t kételen tartottam. Én magamrol és az en dolgaimrol, hogy sok levelekkel tinéktek ne alkalmatlankodgyak, Lolliusnak^u megírák, hogy az tartomanynak dolgairol benneteket tudositana és megintene. Ha lehet, a te^v előbbi én hozzám valo akaratodat megtarcsad. Légy io egészségben.

[13] Translatio Epistolae Marci Tullij Ciceronis Lib. 6. ad Familiares
Epistolae 15.

Cicero az Basiliust²² köszönti.

Teraytad örvendezek, én magamon örülök; tégedet szeretlek, a te dolgaidat oltalmazom; te töled akarok szeretettnem, te is mit cselekeszel, és

^m sze-/<retetemnek böcsületinek> <s>retetemnek

ⁿ <megsegélni>

^o <megsegélni>

^p <megcsalatott>

^q <Azonban>

^r öromest [a sor fölé írva]

^s peniglen [a sorok közé írva]

^t <kételen>

^u <azt>

^v <én hozzam>

az emberek ottan mit cselekesznek, *felöle* akarom, hogy te engemet^w tudósics. Légy io egésségben.

[14] Translatio Epistolae Marci Tullij Ciceronis Lib. 6. ad Familiares
Epistolae 16.

Bithnycus²³ az Cicerot köszönti.

Ha énnékem tevéled magunk között valo baratsagunknak sok és igaz okai nem volnának, az mi szüleinktől valo baratságunknak eleit előhoznám:^x azt vélem, hogy azoknak azt köl cselekedniek, a kik az Atyok baratságaért semmi barátságos szolgálattal egymáshoz nem vóltanak. Annakokaért megelégszem az mi magunk között valo baratsagunkkal; kérlek tegedet, benned valo bizodalmomra nézve az én ielen nem létemben, ha szükség lészen, minden dolgaimban engemet oltalmaz, ha^y azt gondolod, hogy a te ioteteményedről el ne feleittezzem.^z Légy io egésségben. [7r:]

[15] Translatio Epistolae Marci Tullij Ciceronis Lib. 7. ad Familiares
Epistolae 7.

Cicero az Trebatiust köszönti.

Én meg nem szünöm tégedet dicsérni, de mit hasznalok véle, te töled akarok tudni. Igen nagy remenségem vagyon az Balbusban, az kinek tefelöled szorgalmatossággal és gyakorlatossággal irok. Csudalkozni szoktam azon, hogy anny leveledet nem vészem, a menny levelet Quintus Atyankfiatol hoznak énnékem. Azt hallom, hogy Britannjaban sem arany, sem ezüst nincsen. A melly dolog ha úgy vagyon, azt iavallom, hogy valami szekeret erővel vony és hozzánk viszszaszaladgy. Ha peniglen amit akarunk, Britannia nélkül ugyan véghezvihettyük,^a arra igyekezzél, hogy az Csaszar²⁴ szolgálai közöt légy, mert arra az en Atyamfia sokkal fog tégedet segiteni, úgy az Balbus-is, de hidel nékem, még a te szemermetességed és szüntelen valo rayta leteled. Az Csaszár igen adakozo tehozzád, igen alkalmatos idöd, és kivaltkeppen valo dicsireted vagyon: lassad, attol tarcs, hogy valami nélkül el ne légy. Legy io egésségben.

^w <f>

^x <mellyet azoknak köl cselekedni>

^y ha [a sorok közé írva]

^z feittezzem.

^a <az> <azon légy>

[16] Translatio Epistolae Marci Tullij Ciceronis Lib 7. ad Familiares
Epistolae 31.

Cicero az Curiust köszönti.

Könnyen eszembe vettem a te leveledből, mindenkor igyekeztem rayta, hogy te engemet^b igen nagyra böcsülsz, es te tudod, melly igen szeretlek tégedet. Holott mind a ketten azt nyertük meg és^c az vagyon hatra, hogy^d *viaskodgyunk magunk között* baratságos iotételünkkel,^e az mellyekkel jo szivel vagy én meggyözze-[7v:]lek tégedet, avagy én meggyöztetsem tetőled. Nem kellett volna adni Aciliusnak az én levelemet, mellyet könnyen engedek. Az te leveledből értem, a te^f ugy megszerzett dolgaidért, az *mint irod*, „sem feiedre, sem labaidra nézve”, az Sulpicius kiszolgáltatássára nem igen volt tenéked szükséged. Ugyan is akarnám, az mint az te^g labaid akarnának, valaha hozzánk elionél. Mert latod, hogy immar kiaszot a mi regi emberségünk: tudnjillik az mi Pomponiusunk az ő szokasa szerint azt mondhattya, „hanem csak mi kevesen tartyuk meg az Atticanak régi hírét-nevét”. Eő azért tenéked, es mi öneki helyébe allatattunk. Annakokaért, kérlek,^h jöyvel, hogy az mi embersegünknek ollynagy magva az közönséges tarsassággal eggyütt el ne enyészsen. Légy io egességben.

[17] Translatio Epistolae Marci Tullij Ciceronis Lib. 10. ad Familiares
Epistolae 27.

Marcus Tullius Cicero az Lepidust köszönti.

Hogy azⁱ én te^j hozzád^k kivaltképpen valo^l io^m akaratomra nézve, én-nékem nagy gondom vagyon arra, melly igen nagy tisztességben légy; ne-héz néven vettem, hogy te az Tanacsnak hálákat nem adtál, holott te attol

^b <igen nagyra böcsülly>

^c és [a sorok közé írva]

^d [A sorok közé írva:] <viaskodgyunk>

^e [A szövegben áthúzott korrektúrajel, a margón a hozzá tartozó szöveg:] <eggyemassal>
[Majd a szövegben:] <viaskodgyunk> [Ezután át nem húzott korrektúrajel, a hozzá tartozó szöveg sincs áthúzva a margón:] *magunk között* [Ezután a szövegben:] <magunk között> <me>

^f <dolgaidat>

^g te [a sorok közé írva]

^h <iöjel>

ⁱ <te>

^j te [a sor fölé írva]

^k hozzá<m>d <valo>

^l <nagy>

^m io [a sor fölé írva]

az rendtől igen nagy tisztességgel fölekessítettél. Örvezdek rayta, hogy te az Polgárok között engesztelendő bekességnék kivanoia vagy. Azt az bekességet, ha az szolgálattól elválasztod, iót fogsz kivanni mind az köznséges tarsassagnak, s-mind a te tisztességednek. Ha penig ez az rész az elveszett embert az igen erőtlen ember urasságanakⁿ hatalmába adgya: tudgyad azt, minden egésségesek ebben az értelemben [8r:] vadnak, tudniillik az halált nagyobra^o böcsullik^p az szolgáltnál. Annakokaért az én itéletem szerint ugyan bölcsebben cselekeszel, ha ez békességnék szerzése közzé nem veted magadat, az melly^q dolgot mind az tanacs, mind az egész^r város népe, mind akarmelley böcsületes ember iavallya. De ezeket az dolgokat megtudod massoktul-is, még levelem által-is tudossitlak tégedet. Te az te okosságod szerint azt, a mi leg-iobb lészen, cselekedgyed. Legy io egessegben.

[18] Translatio Epistolae Marci Tullij Ciceronis Lib. 10. ad Familiāres Epistolae 29.²⁵

A te megtártásodhoz és egességedhez valo szorgalmatos^s igyekezete-met,^t elhittem,^u *eszedbe vészed* a te felebaratidnak levelekből, mellyekkel igen bövségesen énnékem eleget tettek, bizonnnyal tudom: még ezeknek sem engedek, noha *ők* kivaltképpen valo ioakarattal vadnak tehozzad, tudniillik inkább kivannyak a te egességedet, hogy nem mint én kivanom. Szükséges, hogy *ők* énnékem azt^v engedgyék^w *meg*: én^x ebben az időben többet használhatok tenéked, hogy nem *ők*; az kit ugyan meg^y nem szüntem cselekedni,^z meg sem^a szünöm; már is igennagy dologban cselekedtem azt,^b

ⁿ <hatalma al>

^o <tarttyak>

^p böcsullik [a sor fölé írva]

^q <dolog>

^r egész [a sorok közé írva]

^s <kedvemről>

^t igyekezete-met [a sor fölé írva]

^u <eszedbe vésze<sz>d>

^v azt [a sorok közé írva]

^w engedgye<nek>'k

^x <te>

^y meg [a sorok közé írva]

^z <nem is>

^a meg sem [a sorok közé írva]

^b azt [a sorok közé írva]

és a te megtartasodnak fundamentomat vetettem meg. Te io és bátor^c szível légy, s-hidel, hogy en tégedet semmi dologban meg nem fogyatkosztatlak. Légy io egességben.

[19] Translatio Epistolae Marci Tullij Ciceronis Lib. 11. ad Familiares
Epistolae 4.

Brutus az^d Marcus Tullius Cicerot köszönti.

Ha az te én hozzám valo akaratomdrul kételkedném, sok szóval kérnélek tégedet arra, hogy az én böcsületemet védelmezned, de bizonynyára ugy vagyon, az mint elhittem magammal, hogy tenéked én reám gondod vagyon. Az én seregemmel előlmentem az^e Havason tul valo [8v:] népekhez,²⁶ nem a végre, hogy Császári hiren neven²⁷ kapdosnam, hanem kivanván az én vitézimnek^f eleget tenni, es az mi dolgainknak védelmezésére *eöket* erőssékké tenni; ugy tetzik, hogy ezt véghez is vittem. Mert mind az mi akadozo voltunkat,²⁸ s-mind az mi elménket^g megpróbálták, fölötteigen vitez emberekkel hadat visselem, sok kastellyokat²⁹ vettem meg, sokakat pusztítottam. Nem ok nélkül az Tanacsnak levelet küldtem. Segélly mjnket az te értelmed szerint, az kit ha cselekeszel, nagy részént az közönséges iónak³⁰ szolgáladasz. Légy io egességben.

[20] Translatio Epistolae Marci Tullij Ciceronis Lib. 11. ad Familiares
Epistolae 15.

Marcus Tullius Cicero az Brutust köszönti.

Jollehet az te leveled igen kedves énnékem, mindazonaltal az kedvesebb volt, hogy legnagyobb foglalatosságodban Plancusnak, a te^h Tisztitársodnak³¹ azt hagyád meg, hogy öⁱ levele által en előttem mentenemeg tégedet; az kit ö szorgalmazatosan megcselekedte, énnékem peniglen semmj kedveseb dolgom nincsen a te baratságodnal és szorgalmazatosságodnál. A te^j Tisztitársoddal valo öszvefoglalásod, és a ti egyező akaratok, a melly közönséges levelek által megjelentettet, Sulpitius Plancusnak igen kedves

^c <szí>

^d <Ci>

^e <Havasallyji>

^f <eleget tennem>

^g <megtapasztalták>

^h <segetőtársodnak> <tiszt>

ⁱ <tegedet>

^j <ti>

volt.³² Annakfelette las hozzá, en Brutusom,^k es immar te nem másokkal, hanem^l *temagaddal*^m harczolly. Nem köll többet irnom, kivaltképpen tenéked: azt gondolom, teveled kevés beszédő mesterrelⁿ *élek*. A te Leveledet fölötte igen várom, még pedig olyat, mellyet igen is kívánom. Légy io eegességben.

[21] Translatio Epistolae Marcj Tullij Ciceronis Lib. 11. ad Familiares
Epistolae 19.

Brutus az Marcus Tullius Cicerot köszönti. [9r:]

Az melly Levelet küldtem az Tanacsnak, kérlek, azt előszer olvasd meg, és az melly dolgok fognak tenéked *tetzeni*, azokat változtasd meg. A mit szükségképpen néked irtam, azt eszedbe veheted.^o Mert midőn vélném, négy választot hadi sereggel együtt elmegyek, az mint Drususnak, es az Paullusnak teczet, ti is azon értelemben^p *legyetek*; azt véltem, egyéb dolgokban kevesbé köll faradoznunk.³³ Mostan pedig, holott^q az *szükölködő* uyi vitézekkel együtt vagyok: tartok attol, hogy mind nékem s-mind néktek ezirant veszedelmes állapototok ne legyen. Vincentinumban³⁴ én réam es kivaltképpen Brutusra vigyaznak. Kérlek, azon légy, hogy az Tanácsban valami boszszusságot ne szenvedgyünk az hazi cselédünk myatt. Igen io hireknevek és^r fő tiszték vagyon az ellenkező, partos es tudatlan embereknek az közönséges társassagban. Légy io eegességben.

[22] Translatio Epistolae Marci Tullij Ciceronis Lib. 11. ad Familiares
Epistolae 25.

Marcus Tullius Cicero az Brutust köszönti.

Midőn mindennap vártam volna az te Leveledet, az mi Farkasunk³⁵ hirtelen megizente énnékem, hogy tenéked iriak, a mit akarok; ha ugyan mit irnék is^s nem volt myt irnom (mert tudtam azt, hogy az meglőtt dolgok

^k Brutom:

^l <te> <magad->

^m <viaskodgyál.>

ⁿ <éllyek>

^o <Mjdon velem vala>

^p <lévén>

^q <az>

^r és [a sorok közé írva]

^s is [a sorok közé írva]

megküldettnek tenéked; mert hallottam, hogy az levélben^t *hiaban valo szó* kedves³⁶ volt tenalad), az^u írásnak rövid voltát követtem, mivel te Mestere voltál annak.^v Annakokaért tudgyad azt, hogy énnékem tebenned és a te tisztitársodban mjnden reménségem vagyon. Az Brutus felől még semmi bizonyos nincsen: a kit én, az mint parancsolsz, az én tulaydon levelem által az közönséges hadba meg nem^w szünöm hini, a ki immar vayha ielen^x vólna; [9v:] az Varosnak gonosz vóltatol, az melly nem középszerő, semmit sem félnénk. De^y mit cselekeszem? nem követem a te³⁷ hosszu beszédedet: immar az második levél³⁸ származik. Győzedelmet végy és Légy io egészben.

[23] Translatio Epistolae Marcj Tullij Ciceronis Lib. 11. ad Familiares Epistolae 26.

*D. B. Feiedelem*³⁹ az Marcus Tullius Cicerot^z köszönti.

Az én fölötte igen nagy bánatomban evel az vigasztalással élek, hogy az emberek azt^a eszekbe vészik: én nem ok nélkül félek ezektől az dolgoktól, mellyek történtenek. Tanácskozzanak arrol, Africából altalvigyék é az választot seregeket avagy nem? és Sardiniából elhjjak é az Brutust avagy nem? énnékem adgyanak é sóldot avagy nem? arrol vegezzenek. Az Tanácsnak levelet küldtem. Hidel énnékem, mindezek ha ugy vadnak, az-mint irom, nagy veszedelem ér bennünket. Kérlek tégedet, meglassátok, micsoda emberekre bizzátok ezt az dolgot, az kik hozzam vezessék az választot hadiseregeket;⁴⁰ szükség, hogy azoknak mind hitelek s-mind gyors vóltok légyen. *Légy io egészben*. Költ az Táborbul. Szent Ivan havának harmadik napian.

[24] Translatio Epistolae Marci Tullij Ciceronis Lib. 12. Epistolae 9.

Marcus Tullius Cicero az Cassiust köszönti.

A te levelednek rövid volta engemet is rövideb levélnek irássára viszen, és hogy valósággal mondgyam, nem szinten iut eszemben, mit iriak. Bi-

^t <valo szó>

^u <levélnek ro>

^v <Tudgyad azt>

^w <szünöm>

^x <lenne>

^y <a>

^z Cicerot [a *t* utólag betoldva] <az Brutust>

^a azt [a sorok közé írva]

zonnyal tudom, hogy az mi meglőtt dolgaink tenéked tudtadra adatattak,^b a te dolgaidat pedig nem tudgyuk. Mert^c az Asia mintha bezarlott, ugy^d felöle sem-[10r:]mi hirt nem hoznak minékünk az nyomorodott^e Dolobellarol valo hireken kívül, a kik ugyan alhatatosak, de azoknak még^f megszerzőiek njncsen. Midön mi azt velnénk, hogy az hadnak vége szakadt, hirtelenséggel a te Lepidusodtul igen nagy szorgalmatosságra vitegettünk. Annakokaért hitesdel magaddal, hogy az közönséges társaságnak te benned, és a te hadi seregedben avagy sokaságodban igen-nagy remensége vagyon. Valóba erős hadi seregeink vadnak, de mindazáltal, hogy minden dolgok (az mint reménlem) szerencsesen származzának, igen szükseges, hogy te mihozzank jöy. Mert kicsin remenség vagyon az közönséges tarsasságról, mert *semmit* nem szabad,⁴¹ de a kj van is, kétségben estek felöle a te főbiróságodnak⁴² esztendeiében. Légy io egészésgben.

[25] Translatio Epistolae Marci Tullij Ciceronis Lib. 12. Epistolae 11.

Cassius Országisztartóia Marcus Tullius Cicerot köszönti.

Ha io egészésgben vagy, iöl vagyon, en-is ugyan io egészésgben vagyok. Tudgyad azt, hogy én Syriaba mentem az *Feyedelmekhez*, *ugymint* Lucius Murcushoz és Quintus Crispushoz. Az kik^g ugyan erős férfiak és Polgari méltosagban vétettet igen io emberek. Minekutanna hallották volna, Romában micsoda dolgok visseltettnek, hadi seregeket adtak az én hatalmom ala, ök is velem edgyütt^h igen bator szivel az közönséges tarsasságnak gongyátⁱ viselik. Ismét: az a választot hadi sereg, a kit Caecilius Bassus tartott, tudgyad, hogy hozzam iött. Tudgyad, hogy az négy választott hadi seregeket, a kiket *Allienus* Aegyptombul kihozta, ő az én hatalmom alá adta. Nem vélem, [10v:] hogy te most megintés nélkül szükolkodgyel, és minket tavollévöket, s-az közönséges tarsasságot, a mennyire szükseges, ótalmazad. Tudgyad, hogy ti es az Tanacs erős segítő vitezi sereg nélkül nem vadtok, hogy igen io reménséggel es batorságos szivel az közönséges tarsasságot^j megoltalmazad. Egyéb dolgokrul végezni fog teveled Lucius

^b <d>

^c <mintha>

^d <semmi hjrt>

^e <Dolobellar> <Doboll>

^f <<meg>szerzőiek>

^g <ugyan>

^h

ⁱ gon- / <dgy>gyát

^j tarsasságot

Carteius, az én barátom. Legy íó egegységben. Költ Taricheum alatt valo Taborbul, Böit más honak 7. napián.

[26] Translatio Epistolae Marci Tullij Ciceronis Lib. 12. Ep. 27.

Marcus Tullius Cicero az Quintus^k Cornificiust köszönti.

Az Sextus Aufidius mind böcsülettel, mellyel engemet tisztel, az ő felebarátihoz íarul, s-mind méltósággal semmi Romai vitéznek⁴³ nem enged. Eö pedig olly mértékletes és módos erkölcsü, hogy az ő fölötté igen nagy tökéletes álhatatossága az ő igen nagy emberségével öszvefoglaltattik. A kinek dólgaajt, mellyek Africában vadnak, ugy aiánlom tenéked, hogy nagyob.szorgalmatossággal, es inkab szivből nem aianlhatom tenéked. Igen kedves dolgot cselekeszel ennekem, ha azon léssesz, hogy ő megtudgya, az én levelem igen hasznos volt önála.⁴⁴ Én Cornificiusom, fölötté igen kérlek azon tegedet. Légy íó egegységben.

[27] Translatio Epistolae Marci Tullij Ciceronis Lib. 13. Epistolae 3.⁴⁵

Az Aulus Fufiussal, eggyel^l az én felebaratim közzül, böcsületes es ioakaro Atyankfiával, tudos^m és a te emberségedre s-baratságodra igen melto emberrel, úgy bännyal, az mint ennékem réa felettél.ⁿ Az énnékem^o olly kedves léssen, mintha legkedves-[11r:]seb vólna. Eötet igen nagy barátsággal és böcsülettel^p mindéltig meggyözöd. Légy íó egegységben.

[28] Translatio Epistolae Marci Tullij Ciceronis Lib. 13. Epistolae 20.

Marcus Tullius Cicero az Sulpitiust köszönti.

Az Patra Varosbéli Asclapo nevö Orvossal igen baratsagosan élek,^q mind^r az ö^s énvelem valo baratsága, s-mind az én felebaratim betegségéből valo gyógytásának mestersége, mellyet megtapasztaltam, kedves volt énnálam. Az mellyben énnékem, mind az ő tudományával, mind hivségével

^k <Co..>

^l eggyel [a sor fölé írva]

^m <emberrel>

ⁿ <A> <Ez a te cselekedeted>

^o [A margón:] <olly>

^p <ma>

^q <és>

^r mind [a sorok közé írva]

^s <baratsága kedves volt énnálam>

es^t ioakarattyával eleget tett. Annakokaért ezt teneked aianlom, és kérlek tégedet: azon légy, hogy tudgya azt, szorgalmatossággal irtam tenéked ő felöle, és az én ő rola valo aianlasom nagy hasznára volt ő nekie. Az a dolog énnékem fölötte^u igen kedves lészen. Légy io egésségben.

[29] Translatio Epistolae Marcj Tullij Ciceronis Libri 13. Epistolae 25.

Marcus Tullius Cicero az Sulpiciust köszönti.

Az Hagesaretus Larissaeus, az én főbiróságomban (Consulságomban) az én nagy^v iotetemenymmel^w ékessítettven, emlékezetemben és kedvemben volt énnékem, és azutan engem szorgalmatossággal tisztelt. Ötet fölötte igen dicsérem tenéked: ugymint az én vendégemet, barátomat és kedves emberemet, mjnd io férfiat,^x s-mjnd az városnak feiedelmét,⁴⁶ és az te baratságodra fölötte jgen méltó embert. Igen kedves dolgot cselekeszel énnékem, ha arra igyekezendesz, hogy ő értse azt, ennek az én ő felöle valo dicsiretemnek nagy haszna volt tenálad. Legy io egésségben.

[30] Translatio Epistolae Marci Tullij Ciceronis Libri 13.^y Epistolae 37.

Marcus Tullius Cicero az Aciliust köszönti. [11v:]

Hippiat, az Philoxenusnak fiát, az én Calatiabéli gazdamot és barátomat fölötte igen dicsérem tenéked. Az ő iavai, az mint azoknak dolga énnékem megjelentettet, másnak névével, az Calatinusok törvénye ellen közönségesen biratattnak. Az a dolog ha ugy vagyon, az én dicsiretem nélkül is, a te ió vóltodtul azt^z köl nékie megnyerni, hogy ő hozza segítségül iöhess. Valamint s-valahogy peniglen vagyon a dolog, kérlek tégedet, az én^a böcsületemért, ötet bocsasdel, mind ebben, s-mind egyéb dolgokban, a mennyre a te hited és méltosagod szenyvedni fog, annyra hasznally néki. Az ennekem fölötte igen^b kedves lészen. Légy io egésségben.

^t <az>

^u fölötte [a sorok közé írva]

^v <ioté>

^w <fel ékeszi>

^x <és>

^y <Epistolae 37.>

^z <megnyerheti> <köl>

^a <böcsületem>

^b <ked>

[31] Translatio Epistolae Marci Tullij Ciceronis Libri 13. ad Familiares
Epistolae 38.

Marcus Tullius Cicero az Aciliust köszönti.

Lucius Brutius^c Romai Nemes Vitézlő rendből való,^d 47 minden dol-
gokkal ékesített Iffiu, az én^e igen io barátim közzül való,^f engem igen-
szorgalmatosan böcsül, a kinek Atyával az en Siciliaba való kereske-
désemtől⁴⁸ fogva ennékem nagy barátságom volt. Most szinte Brutius^g
én velem Romaban vagyom,^h de mindazonáltal az ő házát, hazi gond-
viselését, és gondviselőit,ⁱ tenéked^j úgy aianlom, hogy nagyob igyeke-
zettel nem aianlhatom. Igen kedves dolgot cselekeszel énnékem, ha
arra igyekezel, hogy Brutius azt megércse, a mint vettem eszemben, ez
az én öfelöle való aiánlasom nagy hasznára volt ő nékie. Légy io egés-
ségben.

[32] Translatio Epistolae Marci Tullij Ciceronis Libri 13. ad Familiares
Epistolae 39. [12r:]

Marcus Tullius Cicero az Aciliust köszönti.

Az Titurniai rokonsággal régi barátságom vagyom énnékem, a ki közzül
való Marcus Titurnius^k Rufus, az kit énnékem minden szorgalmatosságom-
mal és hozza való barátságommal köl óltalmaznom. Mert az a te hatalmod-
ban vagyom, ő azt véli, hogy én őhozza elégséges segítséggel vagyok. Mi-
nekokaért én tenéked ötet fölötte igen dicsérem, és kérlek tégedet, csele-
kedgyed azt, hogy ő azt megércse, ez az én ő felöle való dicsiretem önécie
nagy hasznára volt. Az melly énnékem igen kedves lészen. Légy io egés-
ségben.

^c Brutus

^d <Iffiu>

^e

^f <és>

^g Brutus

^h <de mind>

ⁱ gonviselőit,

^j <aianlom>

^k Turnius

[33] Translatio Epistolae Marci Tullij Ciceronis Libri 13. ad Familiares
Epistolae 40.

Marcus Tullius Cicero az Anchariust köszönti.

Az Letos Aureliusokat, az Letusnak fiait,⁴⁹ az kikkel es az ö Atyokkal, ugymint^l hiresneves férfiuval, igen baratságosan élek, én azokat, minden ieles mesterségekkal megekesitött, igen io baratimat, es a te baratságodra fölöttéb méltó iffiakat, fölötte igen dicserem tenéked. Ha valaha^m tenalad az én dicsiretemnek ereie volt, az mint tudom, hogy sok dicsiretimnek ereiek volt, es hogy ennek is ereie légyen, azon kérlek. Hogy ha ö hozzáíok böcsületes gazdalkodással léendesz,ⁿ és őket ugymint igen kedves, és hiresneves iffiakat magadhoz kapcsolandod, ugy énnékem igen kedves dolgot cselekeszesz. Légy io egességben.

[34] Translatio Epistolae Marci Tullij Ciceronis Libri 13. ad Familiares
Epistolae 43.

Marcus Tullius Cicero az Galliust⁵⁰ köszönti.

Noha, azmint reménlem, igen sok dolgokban altallatom, az mint immar ezelőtt is^o régen altallattam, hogy te engemet szeretsz, mindazáltal most^p olyan ok adattik te elődbe, mellyben kön-[12v:]nyen megjelentethed az te én hozzám valo ioakaratomat. Lucius Oppius, Marcusnak fia, Philomelumba⁵¹ kereskedik, a ki énnékem io barátom, ötet tenéked egyedül aiánlom,^q annál inkab, hogy ötet szeretem, mind arra nezve pedig, hogy az Lucius Egnatius^r Rufus dolgaira gondot visel, én a kivel, egy^s Romai vitézlő^t Nemes emberrel,⁵² igen barátságosan élek, a ki mind mindennapi szokásával, s-mind igen sok es nagy baratságos szolgálattyával hozzám foglaltatott.^u Annakokaért kérlek tegedet, hogy mind az ielenlévő Oppiust szeresed, s-mind az távol valo Egnatiusnak dolgát,^v valamjnt az én dolgajmot egyarant védelmezzed. Kérlek, te rolad valo emlékezetemre nézve, valami

^l <igen>

^m <a>

ⁿ <ö>

^o is [a sorok közé írva]

^p <ollyal>

^q <am>

^r <Ruffus>

^s <vite>

^t <Nemes>

^u <Kérlek tégedet>

^v <mi>

levelet irdy énnékem azokrúl az dolgokrúl, melyek tenéked az Tartományban hiredde adattnak, de ugy ird meg azokat, hogy osztán, mjdön^w *azt a te leveledet* megolvassod, könnyen megemlekezhessél erről az én aianlásom felöl valo szorgalmatosságomról. Ezt hogy megcselekedgyed, fölötte igen kérlek tegedet. Légy io egésségben.

[35] Translatio Epistolae Marci Tullij Ciceronis Libri 13. ad Familiares Epistolae 51.

Marcus Tullius Cicero az Publius Cassiust⁵³ köszönti.

Az Publius Messjenust, Romai Vitézlő Nemes Embert, a ki minden dolgokkal megékesítettet, és énnékem igen io barátom, teneked aianlom, aval az aianlással, a mely legszorgalmatossab lehet. Kérlek tégedet, mind az mi baratságunkért, s-mind az mi Atyaink baratságáért is, ő nékje hitelt adgy, és az ő hírétnévét védelmezzed. Kihez képest ötet, io és a te [13r:] baratságodra méltó férfiat magadhoz kapcsolod, és ezirant énnékem igen kedves dolgot cselekesesz. Légy io egésségben.

[36] Translatio Epistolae Marci Tullij Ciceronis Libri 13. ad Familiares Epistolae 74.^x

Marcus Tullius Cicero az Quintus Philippet Orszagtsisztartoiát köszönti.

Jollehet nem kételkedem az te énhozzám valo böcsületedre és az mi baratságunkra nézve, hogy az én aianlásomról meg ne emlekeznél, mindazonaltal az *en ielen lévő barátomat*, Lucjus Oppiust, és az^y Luciusnak Egnatiusnak, az én^z távolvalo igen io barátomnak dolgait fölötte igen aianlom *tenéked*. Mert olly nagy rokonságom es baratságom vagyon énnékem övéle, ha az én dolgom volna is, nem iarnék el inkab benne. Minekokaért igen kedves dolgot cselekeszel énnékem,⁵⁴ azon leszesz: ő azt megtudgya, hogy csak *te* engemet szeretsz, a mint magam is remenlem. Ennél semmi kedveseb dolgot nem cselekedhetel énnékem. Hogy azon legy, fölötte igen kérlek tegedet. Légy io egésségben.

^w [A szövegben:] <azokat> [A margón:] <azt az levele>

^x <J>

^y <én távol valo>

^z [A margón:] <távolvalo>

[37] Translatio Epistolae Marci Tullij Ciceronis Libri 13. ad Familiares
Epistolae 75.

Marcus Tullius Cicero az Titius követet köszönti.

Noha nem kételkedem arról, hogy az én első aianlásom tenálad eléggé nem használna,^a mindazáltal engedek^b az igen-baratságos embernek, Avianus Flaccusnak,^c ⁵⁵ a kinek kedveért mindeneket kivanok néki, mind bizonynyára tartozom is vele. A kjről ielen lévén te veled szorgalmasan vegeztem, holott te énnékem emberséggel^d megfeleltél, es azelőtt teneked szorgalmasan irtam; de azt gondollya,^e hogy [13v:] szükségképpen az ő dolgairol tenéked gyakorlatossággal iriak. Minekokaért kérlek, megbocsáss, ha az ő akarattyának engedvén, nem igen latattom megemlekezni a te alhatatosságodrul. Kérlek tégedet arra, hogy az Avjanusnak^f helyt adgy, hova vigye az gabonaiat, és az gabona vitelere valo időről is tudossicsad ötet; mind az^g kettőre nézve három esztendőt nyert, midőn az Pompeius abban az dologban fő^h vala. Somma szerint, abban az dologban igen kedves dolgot cselekeszel ennekem, ha azon léssesz, hogy az Avianus midőn azt alittyta, hogy én ötet szeretem, te is engemet szeretsz. Az igen kedves léssen ennekem. Légy io egységben.

[38] Translatio Epistolae Marci Tullij Ciceronis Libri 14. ad Familiares
Epistolae 5.

Marcus Tullius Cicero az Terentiat, az ő Felességét, és az Tulliat, az ő Leányát köszönti.

Ha te, és az Tullia, az mi Világósságunk, io egységben vadtok, én es az mi kedves Ciceronk is egységben vagyunk. Mind Szent havának tizennegyedik napián Athenas Varossaba iöttünk, mikor ugyan ellenkedő szelekkel éltünk, későn és alkalmatlanul evezünk volna. Midőn az haióbul kiszállotunk, Acastus, huszonedgy nappal, valóba frissenⁱ ielen vólt az te leveleddel. Elvettem a te leveledet, mellyből megértettem, te azon félsz, ne-

^a <minda>

^b engedek [pótlólag beírva]

^c <engedek>

^d <meg>

^e <szük>

^f <hely>

^g <két dologra> <kettőről szük>

^h <vala>

ⁱ [A szövegben:] <az levéllel ielen volt.> [A margón:] <volt az te>

talám az előbbi leveledet énnékem meg nem adták volna. Minden leveledet megadták énnékem; minden dolgokat *te* igen szorgalmasan megírtad énnékem, a melly *dolog* énnékem igen kedves^j volt. Nem is csudalkoztam rayta, hogy a *te* leveled,^k mellyet Acastus hozott nékem, rövid volt, mert immar enge-[14r:]met, avagy mimagunkat feienkint varsz *te* magadhoz; mi ugyan mennél hamaráb kivanunk^l tihozzatok menni, ambator valamelly közönséges tarsassagba megyünk; a dolgot megértem, mert^m sok barátimnak leveleiből, mellyeket Acastus hozott énnékem, megértettem az dolgot fegyverre czéllyozni: tudniillik, midön eliövök ti hozzátok, a mjt tudok, nem szabad nékem azt eltitkolnom. De mjkor az szerencse ala köl mennünk, annál hamaráb arra igyekezünk, hogy tihozzátok eljöiünk, és annál könnyebben az egész dologrul vegezzünk. Kérlek tegedet, a mi a *te* egészségedre szolgálna, mennél meszszebben lehet, siess minékünk előnkbe iöni. Az Praecjanus örökségére,ⁿ a ki ugyan^o énnékem nagy^p bánatomra vagon (mert én ötet igen^q szerettem), kérlek, vissely gondot. Ha az dolognak nevedekése az én eliövetelem előtt lészen, vagy az^r *Pomponiúsnak*, avagy ha ö nem^s elégséges arra, az Camillusnak légyen gondgya az mi dolgunkra. Mi midön eliöviünk, az töb dolgokat magunk viszük véghez. Ha pedig *te* Romából^t eliövendesz, mindazáltal igyekezzél arra, hogy ez a *dolog* ugy légyen. Azt reménlyük, hogy mi, ha az Istenek megsegitnek bennünket, Szent András havának tizenharmadik nap táyba Olasz Országban⁵⁶ lészünk. Ti, én édes és kedves Terentiam és^u Tulliolam, ha minket szerettek, a ti egessetekre gondot vissellyetek. Költ Athenas Varossában, Mind Szent hávának tizennyolczadik napián.

^j <volt.> <dolg> <dolog>

^k <kjt>

^l <hozzad menni>

^m mert [a sorok közé írva]

ⁿ örökségér<öl>e,

^o a <ki ug> a ki ugyan

^p <faydalmom>

^q <szeretem>

^r <Pomponius>

^s <el>

^t <elmegy>

^u <én Tul>

[39] Translatio Epistolae Marci Tullij Ciceronis Libri 14. ad Familiares
Epistolae 6.

Marcus Tullius Cicero az Terentiat és az Tulliat köszöntj. [14v:]

Gyakorta sincsen, kitől levelet küldgyünk; nincsen is semmi olly dolgunk, a miről néktek kellene irnunk. A te Leveledből, mellyet nem régen vettem, megértettem, semmi pusztá telek nincsen, mellyet eladhattak volna. Minekokaért lássátok, hogy az miképpen elegendgyék meg, a kinek kívanom, elégtétele légyen. Hogy az mi Tulliank tenéked hálákat ad, nem csudalkozom rayta, hogy te azt érdemled, mivel ő tenéked méltan hálákat adhat. Polluxon,⁵⁷ ha még el nem ment, mentől előbb adgy ki. Legy io egességben.

[40]^v Translatio Epistolae Marci Tullij Ciceronis Libri 14. ad Familiares
Epistolae 8.

Marcus Tullius Cicero az Terentiát köszönti.

Ha io egességben vagy, iol vagyon, én is io egességben vagyok. Kérlek, a te egességedre igen szorgalmatos gondot visselly. Mert énnékem mind megirták s-mind megizenték, hogy te az hideglélésbe hirtelen estél. Hogy az Csaszár leveléről hamarsággal engemet tudositottál, ezaránt^w kedves dolgot cselekedtél énnékem. Ezutan-is, ha mi szükséges lészen, és ha mj^x uy dolog történik, azon légy, hogy én azt tudgyam. Légy io egességben. Költ Szent^y Iván havának második napian.

[41] Translatio Epistolae Marci Tullij Ciceronis Libri 14. ad Familiares
Epistolae 9.

Marcus Tullius Cicero az Terentiat köszönti.

Az én egyéb^z nyavalyaimra iárult az Dolabellának és Tullianak egésségtelenségén valo bánatom;^a minden dolgokrul micsoda tanacsot vegyek, és mit cselekedgyem, tellyességgel nem tudom. Kérlek tégedet, hogy [15r:] az te egességedre, és az Tullianak egességere gondot visselly. Légy io egességben.

^v <Marcus Tullius Cicero az Teren>

^w Ezaránt

^x mj<csoda>

^y <Iva>

^z égyeb

^a bánátom,

[42] Translatio Epistolae Marci Tullij Ciceronis Libri 14. ad Familiares
Epistolae 10.

Marcus Tullius Cicero az Terentiát köszönti.

Micsoda dolog^b tettet lenni, arról valósággal, hogy nem mint köllött, irtam Pomponjusnak. Övéle ha beszéllendesz, megérted, mit akarok, hogy légyen. Mikor önéki irtam^c volt, arról nyilvabban való irásom szükséges nem vala. Arról és egyéb dolgokrul mentől előb énnékem levelet küldgy. A te egésségedre szorgalmatos gondot^d visselly. Légy io egésségben. Költ Szent Jakab havának tizenhétedik napián.⁵⁸

[43] Translatio Epistolae Marci Tullij Ciceronis Libri 14. ad Familiares
Epistolae 11.

Marcus Tullius Cicero az ö Felességét,^e Terentiat köszönti.

Ha io egésségben vagy, iól vagyon, én io egésségben vagyok. Az mi Tulliánk iöve én hozsam Szent Iván havának tizenkettödik napián, a kinek igen nagy ioszágos cselekedet^f és kivaltképpen való emberségén,^g úgy ö *rayta valo* igen nehéz^h banatomon is megindultam, az melly dolog lön az mi elmulatásunk miatt,ⁱ mintha^j sokkal^k egyéb^l szerencsén volna dolga,^m hogy nem mint az ö kedves io akarattya és méltosága kíván vala. Nékünk szándékunk vala, hogy Cicerot, és ö véle együtt Cneus Sallustiust az Csa-szárhoz küldgyük. Ha elmenend, arról tégedet tudositlak. A te egésségedre szorgalmatos gondot visselly. Légy io egésségben. Költ Szent Ivan havának tizennyolczadik napián.ⁿ ⁵⁹ [15v:]

^b dolog<nak>

^c <, nem volt szükséges>

^d <vissely>

^e Felességé<nek>t

^f cselekedet<titöl>tin,

^g [A szövegben:] <úgy igen nehéz faydalmán is megin> [A margón:] <ugyan nehéz>

^h <faydal>

ⁱ <és>

^j mintha [a sorok közé írva]

^k <mas>

^l egyéb [a sorok közé írva]

^m dolga [a sorok közé írva]

ⁿ napián.

[44] Translatio Epistolae Marci Tullij Ciceronis Libri 14. ad Familiares
Epistolae 12.

Marcus Tullius Cicero az Terentiat köszönti.

Örölsz rayta, hogy mi Olasz Országba io egészégbn iöttünk: kérlek, mindéltig örülly. De szívünknek faidalmátul és nagy boszszuságoktul^o fölhaboritattván, félek rayta, hogy olly tanácsot vettünk légyen, a kit könnyen ki nem feythettyük. Minekokaért a mennyre töled lehet, segélly engemet. Azt peniglen tehetz, a mi énnékem eszemben nem iutott. Hogy ebben az üdőben utra indully, nem szükséges: hoszu az út, nem is bátorságos, nem is látom, mit használhass^p véle,^q ha el iösz is. Költ Brundusiumban, Szent András havának negyedik napián.

[45] Translatio Epistolae Marci Tullij Ciceronis Librj 14. ad Familiares
Epistolae 13.

Marcus Tullius Cicero az Terentiát köszönti.

Hogy imént költ levelemben irám tenéked az visszszaküldendő követ felöl, az Csaszarnak Aegyptombul ez időben valo megtérésének micsoda ereie, és az sokasságnak^r micsoda fölindítása légyen, iol tudom.⁶⁰ Ha félünk köl attol, a ki mireánk^s megharagut, mindazáltal talám^t ő töle minénkünk nyugodalmunk szarmazik. Az egész dólgot megitélheted, micsoda légyen, és az kit az igen nyomorult dolgokban^u *nem vélnél*, hogy nyomorult légyen, azt cselekedgyél. Legy io egészégbn. Költ Szent Jakab havának kilenczedik napián.⁶¹

[46] Translatio Epistolae Marci Tullij Ciceronis Libri 14. ad Familiares
Epistolae 15.

Marcus Tullius Cicero az ö Felességét, Terentiat köszönti. [16r:]

Ha io egészégbn vagy, iol vagyon, én ió egészégbn vagyok. Elvégeztünk volt magunkban, az mint^v tenéked ezelőtt iram, hogy Cicerot az Császár eleibe küldgyük, de ezarant valo szandékunkat megváltoztattuk, mert

^o <fölhaboritatt>

^p <aval>

^q véle [a sorok közé írva]

^r sokasságnak

^s <megharagutt>

^t talám

^u <nem véled>

^v <ez> <ezelőtt>

az ő el íöveteléről semmit sem hallunk vala. Egyéb dolgokrul, noha semmi uysagunk nem vólt is, mindazonáltal mit akarunk, és ebben az üdőben a mit gondolunk szükségesnek lenni, az Siccatól megértheted. Az Tulliát még nalam tartom. A te egésségedre szorgalmatos gondot visselly. Légy io egésségben. Költ Szent Ivan havának tizenkettődik napián.⁶²

[47] Translatio Epistolae Marci Tullij Ciceronis Libri 14. ad Familiares
Epistolae 16.

Marcus Tullius Cicero az ő Felességét, az Terentiát köszönti.

Ha io egésségben vagy, iól vagyon, én io egésségben vagyok. Jollehet olyan az mi időnk,^w *mellyben nincsen alkalmatossagom*, hogy csak levelet váriak^x tőled, avagy én magam tenéked iriak; mindazonáltal nem tudom, miképpen, magam is váriam az ti leveleteket, irok is^y tinéktek, holott vagyon, a ki elvigye az én leveletem. Volumniának köllöt vólna tehozzád baratsagosabnak lenni, hogynemmint volt, és ugyan azt az dolgot, mellyet cselekedett, szorgalmatosabban és okossabban cselekedhetne vólna; noha egyéb dolgok vadnak, mellyekre gondot vissellyünk, es bankodgyunk ráytok. Az mellyek engemet úgy megemésztene; főképpen azok azt akarták, a kik engemet az én^z értelmemből letaszítottanak. Legy io egésségben. Költ Karacson havának harminczegyedik napián.⁶³

[48] Translatio Epistolae Marci Tullij Ciceronis Libri 14. ad Familiares
Epistolae 17. [16v:]

Marcus Tullius Cicero az ő Felességét,^a Terentiát köszönti.

Ha mi dólgom vólna, a kit tenéked írnék, azt mind több szóval, s-mind gyakrabban cselekedném. Mostan micsoda dolgaink vadnak, eszedbe vésszed. Én micsoda indulattal vagyok, az Leptától és az Trebatiustól megértheted. Te mind a te egésségedre s-mind az Tullia egésségére gondot visselly. Légy io egésségben.

^w <njncsen>

^x variák

^y <ty>

^z <értelmemből>

^a <az>

[49] Translatio Epistolae Marci Tullij Ciceronis Libri 14. ad Familiares
Epistolae 19.

Marcus Tullius Cicero az Terentiát köszönti.

Az én fölötte igen nagy banatimban gyötör engemet az mi Tulliánknak egésségtelensége. A kiről^b *semmj uj nincsen*, hogy tenéked többet iriak,^c mert tenéked szinte olly nagy gondod vagyón réa, azt bizonynyal tudom. Azt akariátok, hogy közelebb iárullyak tihozzatok; látom, ugy köll cselekednem, valamint azelőtt cselekedtem volt, de^d ezarant sok dolgaim akadályt szerzettek énnékem, az mellyek még most sem vitetettek véghez. De az Pomponiustol levelet várok, mellyet kérlek, *mentől hamaráb* küld el énnékem. Légy io egésségben.

[50] Translatio Epistolae Marci Tullij Ciceronis Libri 14. ad Familiares
Epistolae 20.⁶⁴

Azt vélyük, nem sokkára Tusculanumba megyünk; azon légy, hogy ott mindenek készen legyenek. Mert talam tobben lésznek mivelünk, és az mjt reménlem, ottan tovább fogunk mulatni. Az fürödökád, ha nincsen az fürödöben, visselly gondot arra, hogy mind az, s-mind egyéb ételünkre s-italunkra, és egésségünkre szükséges eszközök készen legyenek. Légy io egésségben. Iram Venusinumbol, Szent Mihály havanak huszonnyolczadik napián.⁶⁵

[51] Translatio Epistolae Marci Tullij Ciceronis Libri 14. ad Familiares
Epistolae 21. [17r:]

Marcus Tullius Cicero az ö Felességet, Terentiat köszönti.

Ha io egésségben vagy, iól vagyón, én io egésségben vagyok. Azon légy, hogy^e meggyogyully;^f a mi szükséges lészen, mint az dolog és az üdö kivannya, viselly gondot réa, és kézhez szolgáltassad; és énnékem minden dolgokrul leggyakrabban levelet küldgy. Légy io egésségben.

^b [A margón:] <nincsen>

^c <nem szükséges,>

^d <sok>

^e <meggyogyuly>

^f meggyogyogyully,

[52] Translatio Epistolae Marci Tullij Ciceronis Libri 14. ad Familiares
Epistolae 22.

Marcus Tullius Cicero az ő Felességet, Terentiát köszönti.

Ha io egészségben vagy, iol vagyon, én ió egészségben vagyok. Mi mindennap az ti levélhordozóitokat várjuk, a kik ha eljönnek, talam bizonyosabbak leszünk, mit kellessék nekünk cselekednünk; kiről tegedet is mindgyart tudositani fogunk. A te egészségedre szorgalmatos gondot visselly. Légy io egészségben. Irtam Szent Mihaly havanak első napián.

[53] Translatio Epistolae Marci Tullij Ciceronis Libri 14. ad Familiares
Epistolae 23.

Marcus Tullius Cicero az ő Felességet, Terentiát köszönti.

Ha ió egészségben vagy, iól vagyon, én io egészségben vagyok.^g Megadták már^h nekem végtére bö beszéddel írott Császár levelét: azt mondgyák, hogy ő is az emberek vélekedésén kívül gyorsabban fog előni. A kinek eleibe elmennyeké, avagy it variammeg ötet, midön végezendek felöle, tudositani foglak tégedet. Az én levélhordozóimat, kérlek, mentől hamarab viszzsaküldgyed hozzám. A te egéssegedre szorgalmatos gondot visselly. Légy io egészségben. Irtám Kis Aszszony havanak tizenketodik napian.

[54] Translatio Epistolae Marci Tullij Ciceronis Libri 14. ad Familiares
Epistolae 24.

Marcus Tullius Cicero az ő Terentiaiát köszönti.

Ha io egészségben vagy, iól vagyon, én io egészségben vagyok. [17v:] Minékünk sem az Császár eliöveteléről,ⁱ sem az ő leveléről, melyet Philotimusnal lenni mondanak, még semmi bizonyos hírünk nincsen. Ha mi bizonyos hírünk lészen, mindgyart tudositlak tégedet felöle. A te egészségedre gondot visselly. Légy io egészségben. Iram Kis Aszszony havának tizenegyedik napián.

^g <Meg>

^h <vegtére>

ⁱ <sem az>

[55] Translatio Epistolae Marci Tullij Ciceronis Libri 16. ad Familiares
Epistolae 2.

Tullius az Tirót köszönti.

Nem irhatok, se nem tetszik tenéked írnom, micsoda szível vagyok te-hozzád; csak azt írom: mind tenéked, s-mind énnékem nagy gyönyörűségünkre leszen, ha mentől hamaráb tégedet io egységben látandlak. Har-mad napia mult el, hogy te töled Aliziaba mentünk. Az a hely Leucadenek innen⁶⁶ száz husz futamatni földnire⁶⁷ vagon. Azt vélem vala, hogy Le-ucademből vagy te elösz hozzám, avagy az Mario a te leveledet elhozza énnékem. A mjnt engem szeret, arra igyekezzél, hogy io egységben légy, és amint tudod, hogy én szeretlek tégedet. Írám Aljziában, Szent Andras havanak ötödik napján.

[56] Translatio Epistolae Marci Tullij Ciceronis Libri 16. ad Familiares
Epistolae 3.

Marcus Tullius Cicero az Attya fiával együtt, és az Quintus Atyafi fiával együtt az ő Tiroikat köszöntik.

My Alyziaban, az melly helyből tenéked^j ezelőtt levelet irtunk vólt, egy nap mulatunk, az Quintus akkoron minket ottan nem ért. Az a nap Szent András havának ötödik napia vólt. Onnét virrata előtt elmenvén, Szent Andras havának hatodik napia előtt⁶⁸ ez az Levelet irtunk tenéked. Te ha mindnyaiunkat^k és kiváltképpen engemet, a te Me-[18r:]steredet^l sze-retsz, io egességben légy. Én^m igenⁿ bizontalan elmével tudniillik elsöben tégedet, azutan az Mariot a te leveleddel várom. Mindnyáian, legelsöbben én, mentől hamaráb kivanunk tégedet,^o én Tirom, io egességben látni. Mi-nekokaért nem sietsz: mindennap eléggé látlak tegedet, ha io egességben vagy. A te hasznod nélkül el lehetek, te légy io egességben, én Tirom, *azt akarom* elsöben, te osztan én egymással kedvünk szerint éllyünk. Légy io egességben.

^j <ezelőtt>

^k <szeret>

^l <szeret>

^m <bizont>

ⁿ igen [a sorok közé írva]

^o <látni>

[57] Translatio Epistolae Marci Tullij Ciceronis Lib. 16. ad Familiares
Epistolae 7.

Marcus Tullius Cicero az Tirót köszönti.

Hetedik napia már, hogy Corcyrumban⁶⁹ mulattunk vala. Az Quintus^p Atyankfia peniglen, és az ő fia Buthrotumban mulattak. Fölötte igen busulunk vala a te egességtelenségeden, nem is csudalkoztunk rayta, hogy te nékünk semmi levelet nem irtál; mert ezeken az szeleken oda eveznek; a mellyek ha volnának, Corcyrumban veszteg nem ülnénk. Gondot visselly azért magadra és^q megerössedgyél, és midön alkalmatosságod lészen, és^r egésséged szolgálni fog néked, s-evezesre valo idöd lészen, te mihozzank, a te igen ioakaro Atyadfiához iöi-el. Minden, valaki minket szeret, az te-gedet-is szeret. Mindnyaiunknak io kedvünkre és várakozásunkra lészen a te mihozzánk valo eliöveteled. Mi Tironk, igen io gondod legyen tenéked a te egésségedre. Legy io egésségben. Költ Corcyrumban, Mind Szent ha-vának tizenyolczadik napián.

[58] Translatio Marci Tullij Ciceronis Libri 9. ad Famjliares
Epistolae 23.⁷⁰

Marcus Tullius Cicero az Papirius^s Paetust^t köszönti. [18v:]

Tegnap iöttem Cumanumban, holnap talám tehozzad megyek. De mi-helt valami bizonyos hirt értek, ezelött valami kevés idővel tudósítlak te-gedet felöle. Noha az Ceparius Marcus, midön az tyukos erdőben⁷¹ nékem előmbe iött volna, és azt tudakosztam volna töle, mit csinatsz, azt monda, hogy te az ágyban fekszel, és lábi köszvényre betegeskedel, a minthogy busulnom-is köllött raitad; de mindazonáltal elvégeztem magamban, hogy tehozzád mennyek, mind meglássalak, s-mind meglatogassalak tegedet, s-mind penig te veled együtt vacsorállyak. Mert ugyan-is nem velem, hogy tenéked köszvényes szakácsod légyen. Váry azért kevés ételü vendé-get, és olyat, a ki étkeeknek sok voltának ellensege. Légy io egességben.

^p <Atyafiu>

^q <erössedgyél>

^r <ess>

^s <Paerust>

^t Paetust [a sor fölé írva]

[59] Translatio Epistolae Marci Tullij Ciceronis Libri 9. ad Familiares
Epistolae 19.

Marcus Tullius Cicero az Papirius Paetust köszönti.

Lám nem tavozol el a te gonosságotul: azt ielented, hogy az Bálbús vékony készülettal megelégedet; ugy tetzik, hogy azt mondod, holott az kirallyok olly mértékletesek, annal inkább mértékletesebeknek köll lenni az ö^u tanacsadoinak; nem tudodé, hogy én ö töle mindeneknek végére mentem; az kaputol egyenyesen az én házamhoz iött: nem is csudálkozom rayta, hogy inkább nem ment a te házadhoz, sem penig az ö házához. Én peniglen első három szavaimmal azt^v mondam: „Mit csinal az mi Paetusunk?” de ö esküvéssel azt felele: Sohova nem megyen örömesben, mint hozzam. Ezt szóval is véghez viszed, én ugyan arany és szép ékes szokkal, meg pedig friss etellel is^w előhozom. [19r:] Kérlek tégedet, ne gondollyad azt, hogy én az selp⁷² embereket nagyobra böcsülöm, hogynemmint^x az ékessen szólókat. Mindennap énnékem eggyk dolgom az massikbol akadályt vét, de ha dolgaimtól megszabadulhatok, hogy ezekre az helyekre elmehessek, el nem mulatom, hogy az itt valo dolgokrul^y valósággal tegedet ne tudosicsalak. Légy io egységben.

[60] Translatio Epistolae Marci Tullij Ciceronis Libri 16. ad Familiares
Epistolae 13.

Marcus Tullius Cicero az Tirót köszönti.

Ugy teczik, hogy mindenek^z meg vadnak nékem adattva, ha^a tégedet io egységben lenni látandlak. Igen nagy szorgalmatossággal vártam vala az Menandernek eliövetelét, a kit te hozzád küldtem volt. Ha engemet szeretsz, igyekezzél arra, hogy io egységben légy, és ha iobban léssesz, hozzánk iöy. Légy io egységben. Íram Szent György havának tizedik napján.

^u <tanácsadóiok>

^v <mondam>

^w <azt>

^x <az ékessen szollo>

^y <valóság>

^z <med>

^a <ha>

[61] Translatio Epistolae Marci Tullij Ciceronis Libri 16. ad Familiares
Epistolae 25.

Marcus Tullius Cicero az ő fiát, Tirót köszönti.⁷³

Jollehet igaz és^b illendő mentséggel éltél, hogy énnékem levelet nem irtál, mindazonáltal azt gyakrabban ne cselekedgyed, kérlek. Mert noha az közönséges tarsasagnak hireiről és követeiről bizonyos vagyok, és az én Atyam az ő én hozzám való akarattját meg iria énnékem; mindazáltal a te akarmelly^c legkisebb dologrul irtt Leveled *mindenkor* igen kedves volt énnékem. Minekokaért holott legelőszer is a te leveledet kivanom, el ne mulasd, hogy olly mentséggel élly, nincsen semmi hivatalod az írásra, mintsem szüntelen énnékem levelet iry. Légy io egessegben.

[62] Translatio Epistolae Marci Tullij Ciceronis Libri 3.^d ad Atticum
Epistolae 1. [19v:]

Cicero az Atticust köszönti.

Vayha azt az napot látnám, az mellyen tenéked hálákat adnék, hogy életre való erőt adtál énnékem. A kit ugyan még^e igen banom; de kérlek tégedet, hogy mindgyárt én hozzám Vibonumba iöy-el,⁷⁴ az hova én sok okokért az én utamot fordítottam. De oda ha eliövendesz, az én egész útamrol és futasomrul tetöled tanácsot vehetek; ha azt meg nem cselekeszed, csudalkozni fogok rayta, de bizom benned, hogy te azt megcselekeszed. Légy io egésségben.

[63] Translatio Epistolae Marci Tullij Ciceronis Libri 3. ad Atticum
Epistolae 2.

Cicero az Atticust köszönti.

Az mi utunknak ez volt az oka, hogy nékem nem vala helyyem, az hollott az én oltalmomra nezve tovább maradhattam volna, hanem az Si-canak pusztá telekén; kivaltképpen^f akkor, hollott arrol való kérdés még meg nem iobbitattot; és egyszersmjnd értem vala, ha te én nálam volnal, abbol az helyyből Brundusiumba mehetnék; tenalad nélkül penig a táyra^g

^b <alkalmatos>

^c <ki>

^d [A 62—69. levél származási helyének megjelölésében a könyv sorszáma:] <4.>3.

^e még [a sorok közé írva]

^f <még>

^g <el>

el nem mehetnenk Autronius miatt. Most, a mint tenéked ezelőtt irám, ha eliösz hozzánk, arról^h a dologról tetöled tanácsot vészünk; tudom, hogy az ut nehéz, hanem az egész nyomorúságnak minden gondgyai vadnak. Többet nem irhatok, olly elrézült és nyomorult szível vagyok. Légy io egésségben.

[64] Translatio Epistolae Marci Tullij Ciceronis Libri 3. ad Atticum Epistolae 3.

Cicero az Atticust köszönti.

Inkáb akarom, hogy az én nyomorúságomnak, hogynemmjnt álhatatlanságomnak tulaydonjcsd azt, hogy Vibonumbul, az hova hittünk vala tégedet, hamarsággal elmentünk; azomban hurrül hozzák az én veszedelméről valoⁱ tudakozasomat, mellyben ez vala foglalva,^j hogy negyszerte^k száz ezer [20r:] lépésnyire valo utat vittünk veghez. Az hova midön el nem mehettem, mindgyárt Brundusium felé mentem^l arol valo tudakozasomnak napia előtt, hogy az Sica is, a kinél valék, el ne^m veszne, és hogy Melitan sem lehe[t]tem. Te mostan siess, hogy elérhes benünket,ⁿ mo[st] befogadnak,^o még io kedvel hivatnak^p minke[t,] a mi hatra vagyon, attól tartunk. Én Pomponiusom,^q igen meguntam az én életemet; a minemö dologban te énnékem fölötte igen sokat használtal, a te en nalam valo ielen létedben megielementem tenéked.^r Azon légy, hogy hozzam iöy. Légy io egésségben.

[65] Translatio Epistolae Marci Tullij Ciceronis Libri 3. ad Atticum Epistolae 4.

Cicero az Atticust köszönti.

Midön azelőtt azt itelem vala, igen nagy hasznunkra volna nékü[nk]^s a t[e] mivelünk valo ielen léted, mind peniglen a mint esze[m]be vettem a

^h <a do>

ⁱ <kérésemet>

^j <be>foglalva,

^k <valo> <szás>

^l <azond>

^m <veszne>

ⁿ <ha>

^o <bennünket>

^p

^q [A margón:] <én>

^r <Igyeke>

^s nékü[nk] [a sorok közé írva]

kérdezést, megértettem, arra az én u[tamra,] a kit előmbe vettem, semmi kivanatosab dol[got nem ve]hetnék az én részemről,^t hogy ha^u te^v ment[öl]^w ⁷⁵ én utannam iönél; tudniillik midőn Olasz[országból] mentünk volna, avagy Epirumon által ke[llett kel]nünk, ezarant a te segítségével, es a t[e ba]ratidnak segítségével⁷⁶ élnénk; avagy ha [.....] dólgot^x ⁷⁷ kellene cselekednünk, a te [tanácsa]dásodrul bizonyos tanácsot vehetnénk. Míne[koka]ért kérlek tégedet, azon légy, hogy mindgyárt en utannam jöy, azt könnyen megcselekedheted, mivel az Macedoniai Tartományrol valo törvény kiadattot. Töb szóval beszélnék teveled, hogy ha a dolog én erettem tenálad szolna.⁷⁸ Légy io egességben.

[66] Translatio Epistolae Marci Tullij Ciceronis Libri 3. ad Atticum
Epistolae 5.

Cicero az Atticust köszönti. [20v:]

Az Terentia mind gyakorta, s-mind igen nagy hálákat ad tenéked, a melly dolog igen kedves énnálam. Én igen nyomorultul élek, és fölötte igen nagy banattal emésztettem; tenéked mit iriak, nem tudom, mert ha Romában vagy, immar el nem érhetsz engemet; ha peniglen az uton vagy, midőn elérendesz engemet, együtt ielen lévén, azokat az dolgokat^y megcselekszük, az mellyeket^z nekünk meg köll cselekednünk; csak arra kérlek tégedet, mivelhogy én magamot mindenkor szerettél, tovább is azon szeretettel légy én hozzám. Mert én mindenkor az vagyok. Az én ellenségim az én marhamot vették el,^a nem én magamot. Légy io egességben. Költ Thuriumban, Szent György havának hatodik napján.

[67] Translatio Epistolae Marci Tullij Ciceronis Libri 3. ad Atticum
Epistolae 6.

Cicero az Atticust köszönti.

Nem volt énnékem abban kétségem, hogy tegedet Tarentumban avagy Brundusiumban meg ne látogatnám. Az a dolog is sok dolgokra nézet,

^t <mint>

^u <te>ha

^v te [a sorok közé írva]

^w <engemet követnél:>

^x <cselekednénk>

^y <cselekeszük>

^z <kel>

^a él,

hogy azokban az helyekben, valamint Epirumban is megállanánk,^b és egyéb dol[go]krul-is a te tanacsoddal élnénk; minthogy az nem^c történt, ez léssen az mi nyavalyanknak nagy számá[ba]n. Nékünk utunk vagyon Asiaba, kivaltképpen [Cy]zicumba. En tenéked az én barátimot aianlom, én [al]ig és nyomorultul taplálam magamot. Költ Tarentumból, Szent György havának^d tizenyolczadik napián.

[68] Translatio Epistolae Marci Tullij Ciceronis Libri 3. ad Atticum
Epistolae 16.

Cicero az Atticust köszönti.

Az én egész utamat bizonytalanna teszi Kis Aszszony havának első napián^e költ⁷⁹ várása, mellyben nincs egyéb írva,⁸⁰ ha olly remenségünk léssen a dologban, Epirumban, ha peniglen nem, Cyzicumban, avagy mas-hova megyünk. Nyilván a te leveled mennel gyakrabban éntölem olvas-tattnak, annal kisebb remenséget szerze-[21r:]nek énnékem, hogy nem mint mikor olvastattak;^f mind a kit remenségre hoztak, megerötelenjtik, hogy könnyen t[es]sek meg, te énnékem mind vigasztalásomra s-mind igasságo[mra] szolgálsz. Tellyességgel arra kérlek tégedet, hogy ennek[okáért]^g azokat az dolgokat, a mellyeket tudod, és az mellyek[et] véled, hogy lésszenek, úgy megiriad. Írám Kis Aszszony havának huszonegyedik^h napián.

[69] Translatio Epistolae Marci Tullij Ciceronis Libri 3. ad Atticum
Epistolae 21.ⁱ

Cicero az Atticust köszönti.

Harmincz napia mult el annak, hogy én^j tinéktek levelet irtam, ti peniglen azótától fogvást énnékem semmi levelet nem irtattok. Énnékem peniglen^k szandekomban volt, már mint az előtt tenéked íram, hogy Epi-

^b megállanánk,

^c <eset,>

^d hávának

^e napián

^f <mind>

^g <azokrul az dolgokrul>

^h <napi>

ⁱ <Harm>

^j <tinek>

^k <mar>

rumb[a] mennyek, és ottan kiváltkeppen minden^l történt dologrul várakoz-
zam. Tégedet kérlek, ha mi leszen, a kit által látsz, és a mely részre essik,
nyilvánossággal énnékem megiriad, és az^m mit vélsz, az én nevemmel, kik-
ne[k] szükséges Levelet írni, iryi. Költ Mind [Szent ha]vának huszonnyol-
cadik napián.

[70] Translatio Epistolae Marcj Tullij Cicero[nis Libri 3. ad] Atticum
Epistolae 25.

Cicero az Atticust köszönti.

A te éntölem valo elmeneteled után a te Levelede[t Rómá]bol meghoz-
ták énnékem, az mellyből átaláló[m, hogy] minékünk ebben az mi nyo-
morusagunkban el kel veszn[ünk,] mert ugyanis (de ióra vélyyed) hogy az
mi io akar[atunk] megmaradásáruul semmi reménség nem volna, te a te
é[nhoz]zám valo szeretetedértⁿ ebben az üdőben elmentél voln[a.] De ne
láttassunk háladatlanoknak lenni,^o é[s] ne akariuk azt, hogy mindenek ve-
lünk egygyütt elve[sz]szenek, ezeket elhagyom. Arra kérlek tégedet, azon
légy, a mint nékem réa felettél, hogy Boldog Aszszony [21v:] havának^p első
napia előtt, mi valahol léssesz, te is mivelünk léssesz. Légy io egészsgben.

[71] Translatio Epistolae Marci Tullij Ciceronis Libri 3. ad Atticum
Epistolae 26.

Cicero az Atticust köszönti.

Az Quintus Atyankfia^q küldöt^r nékem levelet arról, micsoda dolgom
lött nékem az Sicával,⁸¹ énnékem szándékomban vagyon, hogy az törvény-
tételt megváriam, ha rágalmaztattni fog, élek eziránt az Tanács méltosagá-
val; s-inkáb^s az én életem, hogy nem mint hazám nélkül ellészek. Te, kérlek,
siess hozzánk iöni. Írám Karacson Havának huszonhetedik napián.⁸²

^l <esett>

^m <kiknek>

ⁿ szeretetedért

^o <hogy mi>

^p havának

^q <irt>

^r küldöt [a sorok közé írva]

^s <életem>

[72] Translatio Epistolae Marci Tullij Ciceronis Libri 3. ad Atticum
Epistolae 27.

Cicero az Atticust köszönti.

A te leveledből és az dolgoknak mivoltából értem, hogy mi tellyességgel elvesztünk. Kérlek tegedet,^t a melly [dolg]ainkban a te ioakaro barátid szűkölködni fognak, [az mi ny]avalyainktól ne légy távol. Én tegedet, a mjnt [írod, h]amar meglátlak; többet nem irok. Légy io egész[ségben.]

[73] [Transl]atio Epistolae Marci Tullij Ciceronis Libri 7. ad Atticum
Epistolae 18.

Cicero az Atticust köszönti.

Nincsen mjnt irnom néked, söt még^u azt az Levelemet is, a kjn éyel munkálkodtam, nem irtam tenéked, mert^v io reménséggel tellyes vala,^w mind az gyülekezetnek akarattyát hallottam, mind ö^x kivaltkeppen^y az ő akarattyával élni akar. Imé Böytelő hónap második napián⁸³ vettem el a te Leveledet. Philotimus, Furnius és Curio Eurniusnak⁸⁴ irtt Levelekben [22r:] csufollyák az Csaszár követségét. Szinte megnyomoritattaknak lenni látzunk; nem is tudom, micsoda tanácsot [ve]lgyek; bizonyára mondom, nem is gondolok magammal,^z a gyermekimre is, hogy gondot vissellyek, nincsen m[o]dom benne. Lám Capuaba megyek vala ezeket irván, h[ogy] annál könnyebben megérthessem az Pompeius dolgait. Légy io egész[ségben].

[74] Translatio Epistolae Marci Tullij Ciceronis Libri 7. ad Atticum
Epistolae^a 24.

Cicero az Atticust köszönti.

Midön szomorú, de félek rayta, hogy tálám valóságos dolgokrul, ugyanint Lucretiusnak Capuárul Cassiusnak írott Leveléről^b irtam volt Levelet tenéked, Cephalio eliöt titöletek, tetöled is hozott vidámab Levelet, még sem olly bizonyost, a minémüt szoktál írni. Minden dolgokat könnyebben

^t <a te>

^u <azt az>

^v [A margón:] <Levelem>

^w <es>

^x ő [a sorok közé írva]

^y <ö>

^z <nincsen>

^a <23.>

^b <iram>

elhíhetem, hogy nem mjnt^c az^d minemüeket ti irtok, [hogy Pompeiusnak] hadi serege vagyon. Senki olly dol[.....] csak mind olly dolgok hozzatn[.....] nem akarom. Az nyomorult do[.....] okai vóltanak, az legiobb okban [.....] hanem hogy ő azt az dolgot tudta, ne[.....] ki azt tudni. Mert nehéz mesterség [.....] tarsáságot iol igazgatni (gubernál[ni]] minden dolgokat megtudgyuk, és mind [.....] megiriuk.⁸⁵

[75] Translatio Epistolae Marci Tullij Ciceronis Libri 8. [ad] Atticum Epistolae 12.⁸⁶

Az Quinctus Fabius hozzám iöve Böitelö Honak tizedik napián. Ö megizente, hogy Lucius Domitiusnak az ő tizenegy hadi seregivel,⁸⁷ és Vibulliusnak tizennégy hadi seregekkel, kiket magához vezetet, én hozzam utyok vagyon; szandeka vólt Corfiniusnak is el iöni, és^e Böytelő [22v:] Honak kilenczedik napián öt hadi seregivel Cneus Hirrus⁸⁸ utan menni. Azt itélem, hogy mihozzánk Luceriaba el iösz, gondolom,^f ottan legbátrabban megmaradhatsz. Légy io egészégben.

[76] Translatio Epistolae Marci Tullij Ciceronis Libri 8. ad Atticum Epistolae 14.

Az nagy Pompeius az Marcus Tullius Cicerot köszönti.

Örömetst olvastam a te Leveledet. Ismét megésmértem, hogy a te előbbi ioszágos cselekedeted vagyon még az közönséges megmaradásban. Az fő Polgar Mesterek⁸⁹ iöttek ahoz az én hadi seregemhez, a ki Apuljaban volt. Fölötte igen intlek tégedet, a te az közönséges társasághoz kivaltképpen és szüntelen valo szeretetedért,^g iöy mihozzánk, hogy az mi közönséges tanacsunkkal az nyomorult közönséges tarsasságnak segetséget nyuicsunk. Azt vélem, hogy Appiai uton mégy, és gyorsan Brundusiumba eliösz. Légy io egészégben.

^c <t[i] ir>

^d <minum>

^e [A margón:] <Cneus Hirrus utan menni öt hadi seregivel>

^f <ho>

^g szeretetedért,

[77] [Translatio] Epistolae Marci Tullij Ciceronis Libri 12. [ad] Atticum
Epistolae 45.

[Cicer]o az Atticust köszönti.

[.....] ilyenképpen az én szívemet meggyőzem, ha La[nuviumból e]lmegek Tusculanumba; avagy peniglen én[nekem] pusztá telek nélkül mindéltig el kel lennem [(.....] bánat csak közép szerint marad meg), de nem [tudom,] mi lehet hasznosab, avagy most oda mennyek-é, és [....] t]iz esztendeig legyen lakásom. Mert ez intés [nem] nagyobb annál, mint az kjk miatt szüntelen éyel nap[al e]mésztettem. Mit mondasz tehát arra? Semmj leve[ledet] nem lattam. Mert félek rayta, netalam az ellen [ke]ményebb lennék. Az megékesitetött elmének semmi közi nincsen az paraszt és embertelen elméhez.⁹⁰

[78] Translatio Epistolae Marci Tullij Ciceronis Libri 12. ad Atticum
Epistolae 47.

Cicero az Atticust köszenti.

Könnyen elhiszem, hogy te othon örömet vagy, de örömet akarok^h tudni, mid vagyon néked hátra, avagy immar véghez [23r:] vittedé dólgo-dat. Én tégedet Tusculanumban várlak, s-ann[ál in]káb,⁹¹ azt irtad Tirónak, hogy hamar eliösz hozzá, és azt adt[ad] hozzá, s-gondoltad, hogy ő nékie teréad szüksége vagyon; [bi]zonnyára megvallom vala, melly nagy hasznomra volna néke[m] az te én nálam valo ielenléted, deⁱ annal inkább a te én tölem valo elmeneteled utan *vallom*. Minekokaért, a mint azelőtt irtam tenéked, amennyre szabad lészen nekünk, vag[y]j^j én tehozzad^k megyek, avagy te^l enhozzám iöy.^m

[79] Translatio Epistolae Marci Tullij Ciceronis Libri 12. ad Atticum
Epistolae 49.

Cicero az Atticust köszönti.

Azmint megkönyebített engemet a te énhozzám valo eliöveteled, ugy megnyomorítot a te éntölem valo elmeneteled. Mine[k] okaért a mennyre

^h aka- / <ro<m>k>rok

ⁱ <vallom,>

^j <te énhozza>

^k <megy>

^l <énhozzam>

^m iöy<el>

tőled lehet, az az midőn az Sestiusnak örögbölésére⁹² igyekezendel,ⁿ latogas meg minket, vagy edgy nap-is hasznos lészen énnékem: de mit mondgyak, kedves is. Én magam elmennék Rom[ába,] lennénk, ha valamelly dologrul elé[.....] volna.⁹³

[80] Translatio Epistolae Marci Tullij Ciceronis Libri 12. ad Atticum Epistolae 52.

Cicero az Atticust köszönti.

Jollehet énnékem nincsen mit iriak [..... mindazonál]tal irok tenéked, s-ugy teczik, min[tha] szóllok. Itten Nicjas és Valeri[us van]nak. Ma az te reggel irt Lev[eled] talam más délutan^o irott^p L[eveled le]szen, hanem az Epirusból való Levél tartoz[tat] tégedet, az kit én közbe el nem szakasztom. [...] tenéked Marcianusnak és Montanusnak [...] Leveleimet; azokat egy kötésbe^q öszvekötvén, ha talam még meg nem adtad, kérlek, ad meg nékiek.⁹⁴ [23v:]

[81] Translatio Epistolae Marci Tullij Ciceronis Libri 13. ad Atticum Epistolae 41.

Cicero az Atticust köszönti.

Én peniglen az napnak hallasztásával élek; te is nagy emberséggel cselekedted azt, hogy engemet tudositottál ugyan arról az dologrul, hogy azon időben venném el a te leveledet, az mellyen nem várnám; te is azmint a tanjtohelyről irtál. Bizonyyal vadnak nékem némelly dolgaim, mellyekre Romában köll énnékem gondot viselnem, de két nap múlva azokat megnyeriük.

[82] Translatio Epistolae Marci Tullij Ciceronis Libri 2. ad Quinctum fratrem Epistolae 5.

Marcus az Quinctus Atyafiát köszönti.

Azelőtt irám tenéked Levelet, mellyben az vala irva, hogy az mi Tulliánk^r Szent György havának negyedik napián^s Crassi[pe]desnek [elje]dze[tte-

ⁿ <latogassmeg>

^o <is>

^p <Leveled is>

^q <egybe>

^r Tulliánk<at>

^s <Crassipedeshez adtuk férhez>

tett,] és az közönséges tarsasságrul [..... tu]laydon dolgokat is megírtam. Azután ezek az dol[gok ...]ettek. Szent György havának harmadik nap[ján]⁹⁵ Pom]peiუსnak pénz rendeltettet gabonának véte[lére. Azo]n napon^t fölötte igen vetekettek az Campa[niai földrö]l, kihez képest nagy kiáltás lön az Tanacs[ban ...] az gyülekezetben; de annak fölötéb valo [oka ... a] pénznek szűk vólta és az gabonának dra[gasága. Az]t ugyan elmulatom, hogy az Furius Flac[cus Róma]i Vitézt, semmjrekellő rosz embert, Capitoli[nushoz] és az Mercuriushoz valok ötet az^u Gyü[lekezet]ből kjvetették^v kinek kinek labaihoz feküvén.⁹⁶

Finis.

^t <az>

^u <Gyuke>

^v [A szövegben itt korrektúrajel van, a hozzá tartozó margójegyzet azonban elpusztult.]

CICERO LEVELEI A PROTESTÁNS ISKOLÁKBAN

Cicero levélgyűjteményeiből kötetünk két fordítója, Dobai Székely András és Balog György is lefordított válogatott leveleket. Mivel mindkét fordító evangélikus vallású volt, fordításaikkal kapcsolatban mindenneke-lőtt a protestáns iskolákban folyó Cicero-tanulmányozásról szólunk.

Számos ok játszott szerepet abban, hogy Cicero a 16–18. század leg-népszerűbb iskolai auktorává vált. Rendkívüli hatását legnagyobb részben példaképül állított *latin nyelv művészetének* köszönhetette.

A reneszánsz humanizmusának folytatásaként a 18. század első har-madáig az oktatás középpontjában a klasszikus latin stíluseszmény elsajá-títása állt. A protestantizmus megjelenésekor a hitbeli kérdések előtérbe helyezésével a humaniora szerepe átmenetileg csökkent ugyan (pedagógiai elképzeléseiben Luther éppen hogy csak megtúrta a dialektikát és a reto-rikát), Melanchthon azonban az antik-humanista hagyományok felélesz-tésével behozta a tantervbe az *artes dicendit*. Dialektikájának és retorikájá-nak kidolgozásával megvetette a protestáns skolasztika alapjait, ami az oktatási rendszert évszázadokra meghatározta. Melanchthon munkásságát a század egyik legkiemelkedőbb iskolaszervezőjének tartott Johannes Sturm fejlesztette tovább, az *eloquentia* fokozottabb hangsúlyozásával.

Sturm fogalmazta meg egyik programadó írásában (1538) az iskolai képzés célját: „Propositum a nobis est, sapientem atque eloquentem pieta-tem, finem esse studiorum.” A humanista eszmények értelmében az em-bernek mint *animal loquens*nek azokat a tulajdonságait kell kifejleszteni, amelyek az összes többi élőlény fölé helyezik. Az antik hagyományok nyo-mán a bölcsesség és az erkölcsi feddhetetlenség elválaszthatatlanul össze-fonódik a gondolatok szabatos kifejezésével. Ez az ékesen szólás, az *elo-quentia*, amelynek megtanítása a retorika feladata, a grammatikával és a dialektikával szoros összefüggésben. (A protestáns gimnáziumokban folyó retorikaoktatásról lásd Wilfried Barner: *Barockrhetorik. Untersuchungen zu ihren geschichtlichen Grundlagen*. Tübingen 1970. 258–321.)

A klasszikus latin stíluseszmény, az *aurea latinitas* megingathatatlan tekintélyű képviselőjének Cicerót tartották. Az imitációval kapcsolatban sok vita folyt arról, hogy vajon Cicerón kívül szabad-e esetleg másokat is utánózni, de a mester alapvető szerepét kevesen vonták kétségbe. (Lásd Téglásy Imre: *A ciceronianus viták magyarországi recepciójáról*. In: *Eszmei és poétikai kérdések a régi magyar prózairodalomban*. Bp. ELTE 1977. 73–91.) Sturm

iskolájában Cicero a kisdíákok első olvasmánya, hogy latin nyelvérzékük rögtön az ő mondatainak nyomán rögzüljön. (Balassa Brunó: *A latintanítás története. Neveléstörténeti forrástanulmány*. Bp. 1930. 284–288.) Ebben az elsőségben bizonyára szerepe volt Quintilianus véleményének, akitől egy magyarországi Sturm–kiadás (RMNy 488) címlapjának verzóján a következő idézet olvasható: „Cicero, ut mihi quidem videtur, et iucundus incipientibus quoque, et apertus est satis: nec prodesse tantum, sed etiam amari potest: tum, quemadmodum Liuius praecipit, ut quisque erit Ciceroni simillimus.” (Lásd *Inst. or.* II,5,20. *Vö.* X,1,39.) A 17. század egyik legelterjedtebb retorikájának szerzője, Vossius is úgy látja, hogy a latin tanulmányok kezdeti szakaszában csakis Cicerót szabad tanulmányozni („Pueritiae solus legendus est Cicero”). Megengedi azonban, hogy ha a tanulók már tökéletesen birtokában vannak a cicerói eszményeknek, a különböző stílusok megismerésére olvashatnak akár Apuleiust, Senecát vagy Sallustius is. Ez az engedékenységgel a kor irodalmi ízlésének a változásáról árulkodik. Vossius magyarországi kiadásából — vagy sokkal inkább leegyszerűsített változataiból — ez a rész kimaradt.

Cicero azonban nemcsak mint latin stíluseszmény volt fontos az iskola számára, hanem a művei kapcsán tanítható *tárgyi ismeretek* miatt is. Magyarázata során régiségtani, történelmi és politikai ismereteket lehetett megtárgyalni, beszédei alkalmasak voltak a logikai elemzésre (Balassa: i. m. 300–306). Apácai Csere János is (amint a *Magyar encyclopaedia* előszavában írja) azért adja diákjai kezébe többek között Cicero műveit, „hogy a nyelvek ismeretével együtt növekedjék a dolgok ismerete is” („ut cum linguis rerum etiam cresceret cognitio”). Apácai egy tanítványának könyvei között valóban több Cicero-kötet is található (MKsz 1964. 239–247).

A latin ékesszólást és a tárgyi ismereteket is tanítani kívánó kettős pedagógiai cél eléréséhez a gimnáziumi tanulmányok közepe táján járó növendékek számára — a grammatikai alapok megszilárdítása után, a nehezebb szövegekben való elmélyedés előtt — különösen alkalmas lehetett Cicero leveleinek gyűjteménye. Magyarországon is számos adatot ismerünk ennek iskolai tanításáról. A következőkben csak protestáns iskolákra vonatkozó adatok említésére szorítkozunk. Besztercebányán az 1574. évi iskolai szabályzat szerint az 1. tanulócsoport tagjai (a legidősebbek) olvasták Cicero leveleit (Mészáros: *Studia* 84). Az 1580-as években a kolozsvári unitárius iskolában ez a legsűrűbben forgatott klasszikus alkotás (uo. 83). A lőcsei iskola 1589-i szabályzata szerint a 3. és 2. tanulócsoport olvasta a leveleket (uo. 88). Az 1621. évi sárospataki szabályzat nem részletezett Cicero-olvasmányai között is bizonyosan ott voltak a levelek (Mészáros: *Is-*

kolaiügy 312). Az 1648-as sárospataki zsinat végzése szerint a pataki skóla partikuláiban is taníthatók Cicero levelei (uo. 380). Körmöcbányán az 1649. évi tanulmányi rend szerint a szintaxisták olvasták (uo. 360), Lőcsén 1670-ben a poétikai osztály tagjai (uo. 362). Bél Mátyás 1714-es tanulmányi rendje a poétika–retorikai osztállyal olvastatja (uo. 566). A három nagy erdélyi kollégiumban (Kolozsvár, Marosvásárhely, Nagyenyed) 1770-től érvényes egységes tananyag-elrendezés szerint Cicero levelei a szintaxisták és a retorok alapművei (uo. 554). A főnemesi magánoktatásban éppúgy felhasználták ezeket az írásokat, mint az iskolai osztályokban (Mészáros: *Studia* 99).

Természetesen Cicero széles körben ismert levelei számos magyarországi kiadásban is megjelentek. Már 1555-ben Brassóban megjelent egy *Epistolae elegantiores ex familiaribus epistolis Ciceronis* című levélgyűjtemény (RMK II. 301 = RMNy 113), ebből ma egyetlen példány sem ismeretes. Ismerjük viszont azt az 1651-ben Gyulafehérvárott megjelent összeállítást, amelyet „primum in usum scholarum Hollandiae et West Frisiae” adtak ki (RMK II. 748). A 17. század végén – 18. század elején három nagyszombati kiadásban is ismeretes az *Epistolarum familiarium libri XVI.* (1677 – RMK II. 1408; 1697 – RMK II. 1895; 1711 – RMK II. 2422a, lásd MKsz 1894. 356. A későbbi nagyszombati Cicero-levélgyűjteményeket lásd Mészáros István: *A tankönyvkiadás története Magyarországon.* Bp. 1989. 35.)

A legtöbbször azonban a Johannes Sturm nevéhez fűződő válogatást jelentették meg a magyarországi nyomdák. Sturm (1507–1589), aki 1536-tól 1581-ig tanított Strassburgban, olyan iskolát szervezett a városban, amelyben a diákok szinte egyedüli feladata Cicero olvasása, emlékezetbe vésése, előadása, utánzása volt. (Fináczy Ernő: *A renaissancekori nevelés története. Vezérfonal egyetemi előadásokhoz.* Bp. 1919. 224–232. Walter Sohm: *Die Schule Johann Sturms und die Kirche Strassburgs.* München – Berlin 1912.) 1539-ben jelentette meg összeállítását Cicero *Ad familiares*, *Ad Atticum* és *Ad Brutum* levelesköteteiből, amelyben a leveleket nehézségük szerint csoportosította. Válogatása alkalmas volt arra, hogy a belőle tanuló diák hosszú éveken át használja; a legelső levelek megértéséhez rövid latintanulás után el lehetett jutni, míg a későbbiek között olyan nehéz szövegek találhatók, amelyek Cicero irodalmi vagy politikai nézeteinek megértéséhez is kulcsot adnak.

Vannak olyan magyarországi kiadások, amelyekben e levélgyűjtemény négy könyvből az első három olvasható (Kolozsvár 1581. RMNy 488; Trencsén 1658. RMK II. 913), a teljes négy könyvet is lenyomtatták azonban 1711-ig — mai ismereteink szerint — legalább kilenc alkalommal (ezt a kilenc kiadást kötetünkben Balog György fordításának elemzésekor soroljuk fel). A kiadásokban bevezetőként általában Johannes Sturmnek testvé-

réhez, Jacob Sturmhoz írott levele is olvasható. Olyan kiadások is vannak közöttük (Lőcse 1656, 1664), amelyekhez kiegészítésül még két Erasmus-levelet is csatoltak (Pekár Károly: *Régi, magyarországi Cicero-kiadvány.* = EPhK 1904. 522–523). Az egyik a tanulás mikéntjéről (*De ratione studii*), a másik a leckeismétlés módjáról, azaz a klasszikus írók ismételt olvasásáról szól (*De modo repetendae lectionis*). Erasmus szerint az olvasott műveket először nyelvtani, majd retorikai szempontból kell megfigyelni, ezután a közmondások és bölcs szentenciák számbavétele következik, majd végül a filozófiai, etikai tartalom felfejtése.

A magyarországi iskolákban is bizonyára e szempontokat követték. Ahol a szűkszavú tanulmányi utasítások csak Cicero leveleit említik, ott is bizonyosan többször Sturm kiadását használták. Többször azonban pontosan meg is nevezik ezt az edíciót. Az 1587. évi selmecbányai szabályzat szerint a 2. tanulócsoportban a praeceptor hétfőn és kedden egy-egy órában „magyarázza a Sturm által kiadott Cicero-levelek egyikét, majd annak anyagából frázisokat diktál, ezeket hangosan recitáltatja, félretétetve a könyveket.” Szombaton is egy órában Cicero utánzását gyakoroltatják a praeceptorok. A legfelső tanulócsoportban is folytatódott Cicero leveleinek magyarázata, de már a rektor vezetésével, heti egy órában (Mészáros: *Studia* 89–91). Modor mezőváros iskolájában 1594-ben a két felső osztály kedden és pénteken két-két órában elemezte a Sturm által kiadott leveleket, frázisokat gyűjtött és szerkesztett belőlük, majd magyar és német fordításukat a füzetbe is leírták. A legnagyobbak emellett még heti egy órában külön is elemezték valamelyik levelet (uo. 111–112).

A frázis „olyan mondat, amelybe valamelyik klasszikus szerző művének szövegéből vett szókapcsolatokat, sajátos kifejezéseket, latinizmusokat foglaltak” (uo. 128). Ezek összegyűjtése, összeállítása az egyik legfontosabb iskolai feladat volt. A ma ismert legkorábbi, összefüggő magyar szövegrészeket és világi tananyagot tartalmazó iskolai diákjegyzet, amelyet Szepsi Abaúj vármegyei mezőváros református iskolájában írtak le 1601–1607 között, 315 olyan frázist tartalmaz, amelyeket Cicero *Epistolae ad familiares*ének 1. és 14. könyvéből kivonatoltak. (Mészáros István: *Iskolai jegyzetkönyv a XVI–XVII. század fordulójáról. Nyelvtudományi értekezések* 90. Bp. 1976. 10–15, 51–64.) Ezek tették lehetővé, hogy a kisdíák már első leveleiben ékes latinsággal tájékoztassa szüleik iskolai előmeneteléről (Balassa: i. m. 284–288).

Az iskolában tanított szövegek feldolgozásának egyik lépése mindig az anyanyelvi fordítás elkészítése és leírása volt (erről lásd bővebben kötetünk utószavát). Ilyen fordításokat Cicero leveleiből is készíthettek jegyzetfüzetükbe a diákok az ország minden iskolájában, s valószínűleg taná-

raik is saját, kijavított kézírásos példánnyal rendelkeztek a feldolgozott levelek magyar fordításaiból. A kötetünkben olvasható mindkét Cicero-fordítás, Dobai Székely Andrásé és Balog Györgyé is minden bizonnyal iskolai munkához kapcsolódott. Dobai Székely András kézíratos fordítása diákkori munkájának rögzítése lehet, míg Balog György éveken át csiszolt tanári példányát jelentethette meg nyomtatásban is.

A magyar nyelvű fordítások felvetik azt a lehetőséget, hogy Cicero leveleit nemcsak a latin nyelvi ismeretek gyarapításához használták és kommentálásuk során nemcsak egyes ókori vonatkozásokat magyaráztak, hanem a magyar nyelvű levélírás szabályait is oktatták belőlük. Bizonyos, hogy a levelek megszerkesztésének sok évszázadra visszamenő tudománya (*ars dictandi, ars dictaminis, ars epistolandi*) a 17. századi oktatásban is fontos szerepet játszott. Ennek részletes feldolgozásával azonban még adós a kutatás. A nagyszámú grammatikai, logikai, retorikai kézikönyvhöz képest elenyészően kevés episztolográfiáról van tudomásunk. Ezért is van nagy jelentősége annak, hogy egyes latin Sturm-kiadások (a hazaiak között is van ilyen) a Cicero-levelek szövegét lapszéli jegyzetekkel kísérték, amelyek az egyes levelek célzatáról (*adhortatio, commendatio, epistola gratulatoria, consolatoria* stb.), szerkezeti egységeiről (*propositio, narratio, petitio, ratio, conclusio* stb.), a *captatio benevolentiae* és *exordium* különböző módjairól (*a comprobatione officii, a causa scribendi* stb.) tájékoztatnak. Ha a levelek kapcsán a magyar nyelvű levélírás szabályainak tanítására is sor került, azokat bizonyára ugyanezeknek a retorikai fogalmaknak a segítségével tárgyalhatták. Mindenesetre az ismert kézikönyvek és egyéb információk beható tanulmányozása után vállalkozhatunk majd csak arra, hogy megkíséreljük a magyarra fordított levelek szerepének ilyen szempontú vizsgálatát.

Bartók István – Kecskeméti Gábor

II. DOBAI SZÉKELY ANDRÁS CICERO-FORDÍTÁSA

1. A fordító

Dobai Székely András életrajzát Lancsák Gabriella kutatásai nyomán foglalom össze. (Dobai Székely András ismeretlen XVII. századi Cicero-fordítása. In: *Írók és művek a XVII–XVIII. században. Négy tanulmány a régi magyar irodalom köréből*. Szerk. Hargittay Emil, Lancsák Gabriella. Bp. ELTE 1984. 33–57. Uő: *Adalék a felvidéki evangélikus értelmiség történetéhez*. In: *A magyarországi értelmiség a XVII–XVIII. században*. Szerk. Zombori István. Szeged 1984. 102–104. Uő: *Zrínyi-adatok*. In: *Zrínyi-dolgozatok IV*. Szerk. Kovács Sándor Iván. Bp. ELTE 1987. 275–276.)

1634. július 1-jén született Szepes vármegyei nemesi családban, apja Dobai Székely János, anyja Lipóci Keczer Sára volt. Az elemi osztályokat Késmárkon végezte. 1646-ban apja meghalt, gyámja anyai nagybátyja, Lipóci Keczer Ambrus lett, aki szeretettel és lelkiismeretesen látta el feladatát. Gondoskodásával András valószínűleg a sárospataki kollégiumban tanult tovább, majd Sopronban, Rabbi István ítélőmester iskolájában végezte el jogi gyakorlatait. Egy adat arra utal, hogy Zrínyi Miklós udvarában is megfordult.

1659-ben már otthon, a hunfalvi kúriában találjuk, ettől kezdve a birtokos falusi középnemesség életét élte. Harmincöt évig volt Szepes vármegye nótáriusa, majd „táblabéli főassessora”. 1660-ban kötött házasságot Bethlenfalvi Görgey Zsuzsannával, akivel annak 1701. november 17-én bekövetkezett haláláig élt együtt. Nyolc gyermekük születéséről tudunk. 1706-ban maga Dobai Székely András is végrendeletet írt, de nem betegsége miatt, hanem azért, mert 1704 óta nemesi felkelőként Rákóczi oldalán harcolt. A háborút azonban túlélte, s 79 évesen, 1713. március 30-án halt meg. Április 23-án temették el Hunfalván.

Számos munkát hagyott hátra kéziratban, mindenekelőtt jogi és pietista kegyességi műveket. Hátrahagyott munkái közé tartozik kéziratos Cicero-fordítása is. Dobai Székely András a század legtöbbet forgatott iskolai szerzőjének válogatott leveleit fordította le.

2. A kézirat

Dobai Székely András Cicero-fordításának kézírata az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában található (jelzete: Fol. Hung. 26). Ide Janovich Miklós (1772–1846) gyűjteményéből került, aki a fordító unokája-

nak, Dobai Székely Sámuel (1704–1779) eperjesi tanárnak, majd katonatisztnek hagyatékából vásárolta meg. (E vásárlásáról lásd Berlász Jenő: *Jankovich Miklós könyvtári gyűjteményeinek kialakulása és sorsa*. In: *Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve 1970–1971*. Bp. 1973. 122–123.)

A keménypapír kötésű kötet 205 × 320 mm méretű 22 folióból áll, az első két folió közé pedig egy kisebb, 205 × 165 mm-es betétlapot kötöttek, amelynek verzóján a „*Probatio Calami*” szavak olvashatók. A kötetnek ezen a betétjén is folyamatos a lapszámozás, a teljes gyűjtemény tehát 23 folióból, 46 számozott lapból áll. A 20. foliótól (39. laptól) kezdve enyhén terebélyesedően rongálódott, ami főként a lapok középtájától lefelé teszi olvashatatlanná a szöveg egy részét.

A gyűjtemény végig Dobai Székely András keze írása. A számozott lapokat megelőző előzéklevelel azonban (amelynek vízjele is eltér a többitől) egy más kéztől származó bejegyzés tartalmazza a gyűjtemény címét: „*M. T. Ciceronak Baráttjaihoz irtt Levelei. Fordította Dobai Székely András, Szepes Vármegye Notariussa 1680. esztend.*” Mint megállapítottam, ez a címlap Jankovich Miklós kézírása. A fordítás keletkezésének időpontját megjelölő „1680. esztend.” bejegyzés forrását nem ismerjük; lehet, hogy az adat Dobai Székely Sámuel valamely, ma ismeretlenül lappangó jegyzetéből származik.

A kézirat a fordítás eredeti fogalmazványa, amint ez a latin szöveg fokozatos megértéséről tanúskodó javításokból: szócserekből, szórendi változtatásokból egyértelműen kitűnik.

A kötetben semmiféle, a szöveg tartalmától eltérő bejegyzés nem található, kizárólag a Cicero-levelek fordításai. A válogatás befejezett, a kötet a „*Finis*” szóval végződik.

3. A fordításra kiválasztott Cicero-levelek

Dobai Székely András 82 levelet fordított le (ezek közül egynek a szövegét kétszer írta le: az *Ad fam.* 9,23. levelének fordítását, úgy látszik, a kisebb betétlapon fogalmazta meg, amelyről a szöveget később a gyűjtemény 35–36. lapjára is bemásolta), közben tévedésből belefogott még egy 83. fordításába is, de ennek csak első sorait írta le magyarul, majd áthúzta.

Válogatása valamennyi — jegyzeteink *Cicero levelei a protestáns iskolákban* c. fejezetében bemutatott — 16–17. századi válogatott Cicero-levélkiadástól (így a Sturmétól is) független. Így vagy olyan Cicero-kiadásból készülhetett, amelyben valamennyi levél megtalálható volt, vagy egy ismeretlen, valószínűleg külföldi kiadású válogatást követett. Az sem elképzelhetetlen, hogy Dobai Székely latin alapszövege kézíratos másolat volt, a

fordítás több helyütt ugyanis igen romlott latinra enged következtetni. Ebben az esetben egy az iskolai munkához kapcsolódó kézírásos latin gyűjteményről lehetett szó.

A levelek az eredeti teljes levélgyűjtemények beosztási rendjének megfelelő egymásutánban következnek a fordításban. (Ettől csak egyszer tér el a fordító: az *Ad fam.* 16. könyvének levelei között írta le a 9. könyvből kiválasztott két levél fordítását.) A lefordított leveleknek a gyűjteményekben elfoglalt helyét is minden esetben feltünteti.

E lelőhely-megjelölései az *Ad familiares* gyűjteményből lefordított mind a 61 levélnél pontosan megegyeznek a modern latin kritikai kiadás levél-számozásával. (A Cicero-leveleknek a következő modern kiadását használtuk: M. Tulli Ciceronis *Epistulae*. Vol. I. *Epistulae ad familiares*. Recogn. Ludovicus [Louis] Claude Purser. 7. kiad. Oxford 1964. Vol. II. *Epistulae ad Atticum*. Pars I. Libri I–VIII. Recogn. W[illiam] S[mith] Watt. Oxford 1965. Pars II. Libri IX–XVI. Recogn. D[avid] R[oy] Shackleton Bailey. Oxford 1961. Vol. III. *Epistulae ad Quintum fratrem, ad M. Brutum, Fragmenta epistolarum*. Recogn. W[illiam] S[mith] Watt. 2. kiad. Oxford 1965. *Scriptorum Classicorum Bibliotheca Oxoniensis*.) Mivel az *Ad familiares* gyűjtemény volt a legnépszerűbb, amely a 17. században szerte Európában megszámlálhatatlanul sok kiadásban megjelent, az — esetleg közvetve, kéziratos másolaton át — a fordítás alapjául szolgáló kiadást nem lesz könnyű meghatározni. Annyi bizonyos, hogy az egyetlen magyarországi kiadás, amely Dobai Székely fordításának a kézirat előzéklevelein feltüntetett időpontja előtt megjelent (Nagyszombat 1677. RMK II. 1408), nem lehetett a fordító előtt fekvő latin szöveg: a tárgyi jegyzetekben számos olyan helyet említek, ahol ennek a kiadásnak a latinja nem feleltethető meg a magyar fordításnak. Alapvető különbség a fordítás és e kiadás között, hogy a nagyszombati nyomtatvány fel sem tünteti a Dobai Székely által megadott számozást: itt az összes könyv valamennyi levele folyamatos sorszámot kapott.

Az *Ad Atticum* gyűjteményből 20 levelet fordított le Dobai Székely. Ezt a gyűjteményt jóval kevesebbszer adták ki az előzőnél, az iskolákban is kevésbé tanították, mert — mint Johann Heinrich Boeckler írja — „difficilius est et multam eorum temporum historiam requirit.” (*Bibliographia critica scriptores omnium artium atque scientiarum ordine percensens*. Lipcse 1715. 79.) Mivel első magyarországi kiadása is csak 1759-ben jelent meg Kassán, Dobai Székely fordítását néhány 17. századi külföldi kiadással is egybevettem: az 1606. évi hannoveri kiadással, amely főként Paolo Manuzio (Manutius, 1512–1574) és Giovanni Michele Bruto (Brutus, 1515–1594) szövegére támaszkodik, valamint az 1642. évi leideni kiadással, amelynek szö-

vege 1657-ben Amszterdamban változatlanul újra megjelent. Mint tárgyi jegyzeteimből kitűnik, ezek egyike sem lehetett a Dobai Székely előtt fekvő latin kiadás.

Az Atticushoz írott levelek Dobai Székely András által megadott számozása egyébként mind a modern, mind az említett 17–18. századi latin kiadásoktól több helyen eltér. Mivel ezek az eltérések a fordítás alapjául szolgáló kiadás meghatározásában alapvető jelentőségűek lehetnek a későbbi kutatás számára, táblázatban foglaltam össze a különböző kiadások és a fordítás számozásbeli különbségeit, amelyből egyúttal az is kitűnik, hogy a modern kiadásban milyen sorszám alatt találhatók meg azok a levelek, amelyeket Dobai Székely más számok alatt fordított le:

Dobai Székely	Hannover	Leiden	Kassa	krit. lat.
[62.] 3,1.	3,3.	3,3.	3,3.	3,3.
[64.] 3,3.	3,4.	3,4.	3,4.	3,4.
[65.] 3,4.	3,1.	3,1.	3,1.	3,1.
[73.] 7,18.	7,18.	7,18.	7,18.	7,19.
[74.] 7,24.	7,24.	7,24.	7,24.	7,25.
[75.] 8,12.	8,12.	8,12.	8,12.	8,11A.
[76.] 8,14.	8,14.	8,14.	8,14.	8,11C.
[77.] 12,45.	12,45.	12,47.	12,45.	12,46.
[78.] 12,47.	12,47.	12,49.	12,47.	12,48–49.
[79.] 12,49.	12,49.	12,51.	12,49.	12,50.
[80.] 12,52.	12,52.	12,54.	12,52.	12,53.
[81.] 13,41.	13,42.	13,42.	13,41.	13,43.

Amint látható, Dobai Székely számozása a 18. századi kassai kiadáshoz áll a legközelebb, de a 3. könyv első leveleinek általa adott számozása e kiadás rendjétől is különbözik.

Dobai Székely az *Ad Quintum fratrem* gyűjteményből is lefordított egy levelet. A Quintushoz írott leveleket általában az Atticushoz írottakkal együtt nyomtatták ki. A hannoveri és a leideni kiadás a Dobai Székelyével megegyező sorszám alatt veszi fel az általa lefordított levelet (2,5), a kassai kiadás ettől eltérő sorszám alatt közli (2,8), a modern kiadásban pedig a levél sorszáma: 2,6.(5.)

Mindegyik gyűjteményből a legrövidebb, legegyszerűbb leveleket fordította le Dobai Székely. Ez a magyarázata annak, hogy jóllehet — amint láttuk — válogatása a Sturmétól teljesen független, mégis pontosan az általa lefordított levelek fele, 41 levél a Sturm-féle válogatásban is megtalálható. Ugyanakkor teljességgel hiányzanak válogatásából a Sturm-kiadások 3. és 4. könyvében olvasható hosszabb, igényesebb, a nagyobb diákok által felhasznált levelek.

Mivel Sturm válogatását a század végén, 1694-ben Balog György, a soproni iskola konrektora magyarra fordította és ez a fordítás kötetünkben szintén olvasható, nem lesz haszontalan összeállítani azon Cicero-levelek sorát, amelyek mindkettejük fordításában szerepelnek. Ezek a következők:

Ad fam.:

2,14.

4,15.

6,15.

7,31.

9,19. 23.

10,27. 29.

11,4. 15.

12,9. 27.

13,3. 20. 25.

14,8. 11. 12. 15. 17. 19. 21. 22. 23. 24.

16,2. 7. 25.

Ad Att.:

3,1. 2. 3. 4. 5. 6. 16. 21. 25. 27.

7,19. 25.

8,11C.

4. A fordítás

Dobai Székely András fordítása rendkívül alacsony színvonalú. Bár a latin szövegből általában nem hagy el és nem is tesz hozzá semmit, hanem szóról szóra igyekszik fordítani, mégis igen sokszor nem érti meg vagy félreérti a szöveget. A fordítási hibák minden típusa megtalálható nála: felcseréli hasonló alakú latin szavak jelentését, elvéti a szám- és személyvonatkozásokat, téves helyhez kapcsol egyes vonatkozó mellékmondatokat, kihagy lényeges szavakat, köztük módosító- és kötőszavakat is. Hibát vét a dátumfeloldásban, tévesen következteti vissza a ragozott alakokból a tulajdonnevek alanyesetét. Mindezekre a hibákra a tárgyi jegyzetek között bőségesen találhatók példák.

A következőkben a fordítás értékének megítéléséhez a Balog György fordításával való összevetést választottam. A bal oldali hasámban Dobai Székely, a jobb oldaliban Balog fordítása olvasható. A levelek latin szövegét a modern kritikai kiadás alapján közlöm, úgy azonban, hogy kiegészítettem azt az általam látott 17–18. századi kiadásokban olvasható variánsokkal. (A modern kiadás kritikai apparátusában ezek közül a 17–18. századi változatok közül csak néhány szerepel, ugyanakkor természetesen számos további változat is. Ezeknek a további változatoknak azonban sehol sincs nyoma a fordításokban, ezért nem szerepeltetem őket.) A variánsok közül azok a szavak, amelyek *kiegészítik* a modern latin kiadás szövegét, szögletes zárójelben vannak, [kurrens] betűvel szedve. Ahol a modern kiadásban

olvasható szavak helyett közölnek a régi kiadások más szót, a megfelelő szavak után ezeket szintén szögletes zárójelben, de [dől]t betűvel hozom.

Igen sok olyan levél van — különösen Cicerónak a családtagjaihoz írott, legegyszerűbb, legrövidebb levelei között —, amelyet a két fordító egymástól független megfogalmazásban ugyan, de mindvégig egymással és a latin szöveggel szoros megfeleltetésbe hozhatóan, hibátlanul fordít le. Ennek példája az alábbi levél, amelynek két fordítása tagmondatról tagmondatra pontosan megfelel egymásnak, bár szövegszerűen csak ritkán egyezik:

„Si de tua in me voluntate dubitare, multis a te verbis peterem ut dignitatem meam tuerere, sed profecto est ita ut mihi persuasi, me tibi esse curae. Progressus sum ad Inalpinos [*Transalpinos*] cum exercitu non tam nomen imperatorium captans quam cupiens militibus satis facere firmosque eos ad tuendas nostras res efficere; quod mihi videor consecutus; nam et liberalitatem nostram et animum sunt experti. Cum omnium bellicosissimis bellum gessi; multa castella cepi, multa vastavi. Non sine causa ad senatum litteras misi. Adiuva nos tua sententia [*sapientia*]; quod cum facies, ex magna parte communi commodo inservieris. [Vale.]” (*Ad fam.* 11,4.)

„Ha az te én hozzám való akaratomról kételkedném, sok szóval kérnélek tégedet arra, hogy az én böcsületemet védelmezned, de bizonyára úgy vagyon, az mint elhittem magammal, hogy tenéked én reám gondod vagyon. Az én sereggemmel előlmentem az Havason tul való népekhez, nem a végre, hogy Császári hiren neven kapdosnam, hanem kivanván az én vitézimnek eleget tenni, es az mi dolgainknak védelmezésére őket erősekké tenni; úgy tetik, hogy ezt véghez is vittem. Mert mind az mi adakozó voltunkat, s-mind az mi elménket megpróbálták, fölötteigen vitez emberekkel hadat visselttem, sok kastellyokat vettem meg, sokakat pusztítottam. Nem ok nélkül az Tanácsnak levelet küldtem. Segélyt minket az te értelm szerint, az kit ha cselekeszel, nagy részént az közönséges iónak szolgáladasz. Légy io egésségben.”

„HA a' te hozzám való jó akaratom fölöl kételkedném, büveb szokkal kérnélek tégedet, hogy oltalmaznád az én méltóságomat. De bizonyára ez úgy vagyon, a' mint magammal elhittem, hogy tenéked gondod vagyon én reám. En a' hadisereggel az Havasukontul mintem, nem annyira a' főkapitányságot kívánván, mint a' vitézeknek eleget akarván tennyi, és őket a' mi dolgainknak oltalmazására meg-erősíttenyi; a' mellyet, úgy vélem, megnyertem: mert mind az én bü adakozásomat s' mind az én jó akaratomat tapasztalták. Mindeneknél leghadakozobb népekkel hadakoztam. Sok kastélyokat vettem meg, sok helyeket pusztítottam el. Nem ok nélkül küldtettem Levelet a' Tanácsnak. Segely meg minket a' te tanácsoddal. A mellyet midön meg-cselekeszöl, igen nagy hasznára leszsz a' közönséges jónak. Légy jó egésségben.”

Máskor csak az a különbség a két fordító munkája között, hogy Balog több szót, megfogalmazást ad egy-egy latin szó megfelelőjeként, mintegy bemutatva többféle lehetséges fordítást. Balognak ezeket a parafrázisait, bővítéseit *dől*t betűvel jelölöm a továbbiakban:

„Asclapone Patrensi medico utor [valde] familiariter, eiusque cum [tum] consuetudo mihi iucunda fuit tum ars etiam, quam sum expertus in valetudine meorum; in qua mihi cum [tum] ipsa scientia tum etiam fidelitate benevolentiaque satis fecit. Hunc igitur tibi commendo et a te peto ut des operam ut intellegat diligenter me scripsisse de sese meamque commendationem usui magno sibi fuisse. Erit id mihi vehementer gratum. [Vale.]” (*Ad fam.* 13,20.)

„Az Patra Varosbéli Asclapo nevő Orvossal igen baratsagosan élek, mind az ő énvelem valo baratsága, s-mind az én felebaratim betegségéből valo gyógyításának mestersege, mellyet megtapasztaltam, kedves volt énnálam. Az mellyben énnékem, mind az ő tudományával, mind hívségével es ioakarattával eleget tett. Annakokaért ezt teneked aianlom, és kérlek tégedet: azon légy, hogy tudgya azt, szorgalmatossággal irtam tenéked ő felöle, és az én ő rola valo aianlasom nagy hasznára volt ő nekie. Az a dolog énnékem fölötte igen kedves lészen. Légy io egésségben.”

„AZ Asclapoval, Patras városában lako orvossal, igen barátságosan élek, a' kinek mind az ő velem valo barátsága, *társalkodása* énnékem kedves *gyönyörűsége*s volt, s' mind pedig az ő tudománnya, mellyet én meg próbáltam az enyimeknek *egességtelensége*kben, betegségekben. A' mellyben eleget tött énnékem mind tudománnyával, s' mind pedig hűségével és jó akarattával. Annakokáért *commendálok* ajánlom ötet tenéked, és kérlek tégedet, hogy azon légy, hogy meg ércse, *avagy ismérje*, hogy én szorgalmatossan irtam ő felöle, és az én ajánlásom *commendálásom* nagy hasznára volt ő néki. Ez énnékem igen kedves lészen. Légy jo egésségben.”

A legrövidebb cicerói levél két fordítása között is csak Balog egy bővítése a különbség:

„Tibi gratulor, mihi gaudeo; te amo, tua tueor; a te amari et quid agas quidque [istic] agatur certior fieri volo. [Vale.]” (*Ad fam.* 6,15.)

„Teraytad örvendezek, én magamon örülök; tégedet szeretlek, a te dolgaidat oltalmazom; te töled akarok szeretettnem, te is mit cseleskeszel, és az emberek ottan mit cseleskesznek, felöle akarom, hogy te engemet tudosics. Légy io egésségben.”

„TENéked jót kívánok, s' magamnak örülök, szeretlek tégedet, oltalmazom a' tiedet, te tülled szeretni és mit mivelsz s' mit mivellyenek s' a' *dolgok mint follynak*, tudnyi akarom. Légy jo egésségben.”

A legtöbbször azonban azt lehet megfigyelni, hogy míg Balog hibátlanul fordít, Dobai Székely hibát ejt a fordításban. Azonban ilyenkor is arra törekszik, hogy hibásan lefordított szövege mégis értelmesnek tűnjék, s kisebb bővítésekkel, átalakításokkal igyekszik elfogadhatóvá tenni fordítását a tévesen fordított rész környezetében. Következő példáimban **félkövér** szedéssel emelem ki azokat a szövegrészeket, amelyek semmiképpen sem elfogadhatóak mint a latin szöveg fordításai:

„M. Fadio [*Fabio*], viro optimo et homine doctissimo [*dilectissimo*], familiarissime utor mirificeque eum diligo cum propter summum ingenium eius summamque doctrinam tum propter singularem modestiam. Eius ne-

gotium sic velim suscipias, ut si esset res mea. Novi ego vos magnos patronos; hominem occidat oportet, qui vestra opera uti velit. Sed in hoc homine nullam accipio excusationem. Omnia relinques, si me amabis, cum tua opera Fadius [Fabius] uti volet. Ego res Romanas vehementer exspecto et desidero in primisque quid agas scire cupio; nam iam [tam] diu propter hiemis magnitudinem nihil novi ad nos adferebatur. [Vale.]” (*Ad fam.* 2,14. — A Fadius – Fabius kérdéséről lásd a 17. jegyzetet.)

„Az Marcus Fabiussal, igen io férfiuval és tudos ferfiuval igen baratsagosan élek, es ötet fölötteigen szeretem, mind az ő igen fő elmeiért és igen nagy tudományaért, s mind pedig kiváltképpen valo böcsületiért. Az ő dolgát úgy magadra vegyed, mintha az én dolgom volna. Én tudom, hogy ti nagy oltalmazók vadatok; annak meg kel az embert ölni, a ki a ti szorgalmatos cselekedetekkel akar elni; de én azt az embert meg nem menthetem. Minden dolgaidat elhagyod, ha engemet szeretz, midőn Fabius a te cselekedetteddel élni akar. Én az Romai dolgokat fölötte igen varom és kivanom: legelőször is mit csinalsz, azt tudni kivanom, mert immar régen az télnék nagy volta miatt semmi uyságot nekünk nem hoznak.”

„Igen nagy barátságom vagyom ennékem a jámbor és tudos Fabiussal, és igen szeretem ötet, mind az ő szép elmejeért, és tudományáért s’ mind az ő kiváltképpen valo jámborságaért. Annak-okáért kérlek, úgy vegyed föl az ő dolgát, mint ha az én dolgom volna. Tudom, hogy nagy Prokátorok vadatok, szükség, hogy gyilkos légyen az, és fő vitelre valo igye légyen annak, a’ ki élni akar a’ ti szolgálatokkal. De semmi mentséget nem veszek ebben az emberben. Ha szeretz engemet, tehát mindeneket elhadcz, midőn Fabius a’ te szolgálatoddal akar élni. En fölötte igen várom, és kívánom a’ Romai dolgokat tudni, és legfőképpen kívánom tudni, mit mivelz. Mert immár régtől fogva semmi uyság ide mihozzánk nem hozatot Romából a’ télnék nagysága avagy kemény volta miatt. Légy jo egészben.”

Nyilvánvalóan csak Balog értette meg a fenti példában, hogy a „nullam accipio excusationem” kifejezés azt jelenti: Cicero nem fogadja el, hogy a levél címzettje visszautasítsa pártfogoltját. (Balog pontosan ezt mondja — kora szóhasználata szerint; vö. Pápai Páriz szótárában „Accipere excusationem: Bé-venni a’ mentséget.”)

Gyakran fordul elő, hogy Dobai Székely egy latin szó többféle jelentése közül nem a szövegkörnyezetbe illőt választja. A következő levélben a *rogatio* szó szövegbeni jelentésével nem volt tisztában (Pápai Páriz szótára szerint: „Kérés, Könyörgés. Item Valamiről-való törvényi végezés”), és egész szövegét félreértésének megfelelően alakította át:

„Miseriae nostrae potius velim quam inconstantiae tribuas quod a Vibone, quo te arcessebamus, subito discessimus. Adlata est enim nobis rogatio de perniciē mea; in qua quod correctum [confectum] esse audieramus erat eius [huius] modi ut mihi ultra quingenta [quadringenta, quadraginta] milia liceret esse, illuc [illo cum] pervenire non liceret. Statim iter Brundisi-

um [Brundusium] versus contuli ante diem rogationis, ne et Sicca [Sica], apud quem eram, periret et quod Melitae esse non licebat. Nunc tu propera ut nos consequare, si modo recipiemur; adhuc invitamur benigne, sed quod superest timemus. Me, mi Pomponi, valde paenitet vivere; qua in re apud me tu plurimum valuisti. Sed haec coram; fac modo ut venias. [Vale.]” (Ad Att. 3,4.)

„Inkáb akarom, hogy az én nyomorúságomnak, hogynemjnt álhatatlanságomnak tulydonjcsd azt, hogy Vibonumbul, az hova hittunk vala tégedet, hamarsággal elmentünk; azomban hirrül hozzák az én veszedelméről való **tudakozasomat**, mellyben ez vala foglaltva, hogy negyszerte száz ezer lépésnyire **valo utat vittünk veghez**. Az hova midőn el nem mehettem, mindgyárt Brundusium felé mentem **arol valo tudakozasomnak** napia előtt, hogy az Sica is, a kinél valék, el ne veszne, és hogy Melitan sem lehet[tem]. Te mostan siess, hogy elérhes benünket, mo[st] befogadnak, még io kedvel hivatnak minke[t,] a mi hatra vagyon, attól tartunk. Én Pomponiusom, igen meguntam az én életemet; a minemő dologban te énnékem fölötte igen sokat használtal, a te en nalam valo ielen létedben megielemtem tenéked. Azon légy, hogy hozzam iöy. Légy io egésségben.”

„Kérlek, inkább a’ mi nyomorúságunknak, mint valamelly álhatatlanságnak tulydonítsad, hogy Vibo városából, a’ hová hívtánk vala tégedet, olly hertelen elmentünk. Mert elhozattatott énnékem az én veszedelmem fölöl való törvény, a’ mellyben hallottuk vala, hogy el vigeztetet, illeténképpen, hogy énnékem Roma városátul negyven mély földnyére szabad volna lennem. Minnekutánna nem szabad volna énnékem Viboba mennem, mindgyárt Brundusium felé indultam, még a’ törvény tételnék előttö, hogy az én gazdám-is Sicca, a’ kinél valék, veszedelemben ne forgana, és mivel Melita városában sem maradhaték. Sies te mostan, hogy el irhess benünket, ha valaki befogad minket. Még minket jo kedvel fogadnak, de mind azon által félünk attul, a’ mi még ide hátra vagyon. Énnékem, édes Pomponiusom, únalmas az én életem, a’ mellyet te leginkáb meg-vigasztalhattál énnekelőttö. De ezekről szemtül szembe szollunk, csak azon légy, hogy el jöhess. Légy jo egésségben.”

Dobai Székely bizonyára olyan latin forrásból dolgozott, amelyben „quadringenta milia” lehetett, ezt fordítja „negyszerte száz ezer lépés”-sel, míg a Balog előtt fekvő Sturm-kiadásban bizonyosan „quadraginta milia” állt („negyven mély föld” = negyvenezer kettős lépés). A maguk latinját tehát mindketten helyesen fordítják. A modern kiadás főszövegében olvasható „quingenta milia” Ascensius javítása 1531-ből, amelynek azonban egyik fordítónál sincs nyoma. Érdemes azt is megfigyelni, hogy a „Sed haec coram” kifejezést mennyivel ötletesebben és magyarosabban fordította le Balog, mint a hosszas körülíró magyarázattal birkózó Dobai Székely. (Fordítása Pápai Páriz szótárában: „De ezekről, [...] mikor szembe lésiünk, beszéljünk.”) A latin szöveg alapján ugyan nem hibáztatható, egy másik értelmezésével azonban Balog is elvetette a súlykot: „Melita városában”-t fordít, míg Dobai Székely szövegében a „Melitan” superessivusi ragja arra utal, hogy ő talán tudta: Málta szigetéről van szó.

A következő levél több részletével már egyáltalán nem tudott megbirkózni Dobai Székely, de megfigyelhető elszánt igyekezete, hogy szövege mégis értelmes maradjon.

„Facile perspexi ex tuis litteris, quod semper studui, et me a te plurimi fieri et te intellegere quam mihi carus esses. Quod quoniam [*quando*] uterque nostrum consecutus est, reliquum est ut [*in*] officiis certemus inter nos; quibus aequo animo vel vincam te vel vincar abs te. Acilio [*Ad Acilium*] non fuisse necesse meas dari litteras facile patior; Sulpici [*Sulpitii*] tibi operam intellego ex tuis litteris non multum opus fuisse propter tuas res ita contractas ut, quem ad modum scribis, ‘nec caput nec pedes’. Equidem vellem uti pedes haberent, ut aliquando redires. Vides enim exaruisse iam veterem urbanitatem, ut Pomponius noster suo iure possit dicere: ‘Nisi nos pauci retineamus gloriam antiquam Atticam.’ Ergo is tibi, nos ei succedimus. Veni igitur, quaeso, ne tamen [*tantum*] semen urbanitatis una cum re p. intereat. [*Vale.*]” (*Ad fam.* 7,31.)

„Könnyen eszembe vettem a te leveledből, mindenkor igyekeztem rayta, hogy te engemet igen nagyra böcsülsz, es te tudod, melly igen szeretlek tégedet. Holott mind a ketten azt nyertük meg és az vagy on hatra, hogy viaskodgyunk magunk között baratságos iotételünkkel, az mellyekkel jo szivel vagy én meggyözzelek tégedet, avagy én meggyözettessem tetöled. **Nem kellett volna adni** Aciliusnak az én levelemet, mellyet könnyen engedek. Az te leveledből értem, a te ugy megszerzett dolgaidért, az mint irod, **sem feiedre, sem labaidra nézve**, az Sulpicius kiszolgáltatássára nem igen volt tenéked szükséged. Ugyan is akarnám, **az mint az te labaid akarnának**, valaha hozzánk eliönél. Mert látod, hogy immar kiaszot a mi regi emberségünk: tudnjillik az mi Pomponiusunk az ő szokasa szerint azt mondhattya, hanem csak mi kevesen tartjuk meg az Atticanak régi hírétnevét. Eö azert tenéked, es mi ő neki helyébe allatattunk. Annakokaért, kérlek, jöyel, hogy az mi embersegünknek ollynagy magva az közönséges tarsassággal egygyütt el ne enyészszzen. Légy io egességben.”

„Könnyen meg értettem a’ te Leveledből, a’ mellyet mindenkoron kívántam, és a’ mellyre igyekeztem, hogy tudni illik te engemet nagyra böcsüly, és hogy te megértted, melly kedves légyen nálam. Mellyet mivel mind a’ ketten meg nyertünk, hátra vagy on, hogy egyik a’ másikhöz mindenféle szolgálattal igyekezzék lenni, a’ mellyben vagy én gyözlek meg tégedet, vagy én tetüled gyözzettem meg. Könnyen elszenvedem, hogy nem kívántatot az én Levelem, hogy az Aciliusnak adassék. Ertem Leveledből, hogy tenéked nagy szükséged nem volt a’ Sulpitiusnak szolgálattára és segítségére, a’ te dolgaidnak annyira valo öszvö keveredések miatt, a’ mind irod, hogy azoknak sem kezek, sem lábok nincsen, **az az sem eleje, sem utolya vége**. Bizonyára akarnám, hogy lábok volna, **az az előmenetelek**, hogy valaha meg térnél. Mert látod, hogy a’ beszédben való régi nyájáság megszűnt, és a’ mi Pompejusunk méltán és igazán azt mondhatná, ha mi kevesen meg nem tartanánk a’ régi nyájáságot. Azért követ ő tégedet, és mi ötet kövétyük. Annakokaért kérlek, jöj el immár, hogy a’ beszédben valo nyájasságnak ennyi magva, az egész Romai várossal el ne vészen. Légy jó egességben.”

Dobai Székely nem értette meg sem a „nec caput nec pedes” kifejezést, sem Cicero ezzel kapcsolatos szellemességét. Balog viszont még magyarázattal is ellátta e helyeket, és igen leleményesen csak a szellemességben szerepet játszó *pedes* szó szerinti fordításához ragaszkodott, a *caput*ot „kezek”-re cserélte, talán kora egy létező magyar szólását használva így fel a fordításban (vö. NySz II. 284). Úgy látszik, az „is tibi, nos ei succedimus” jelentése is világosabb lehetett Balog számára. (Fábián Gábor fordításában: „Ő ebben utánad, én utána következem.”) Dobai Székely fordítja azonban helyesen a „quam mihi carus esses” kifejezést („melly igen szeretlek tégedet” — Balog: „melly kedves légyen nálam”). Balognál nincs nyoma az „aequo animo”-nak megfelelő szövegnek, míg Dobai Székely ezt is lefordította („jo szivel”). Az „Atticanak régi hírétnevét” fordítása is neki sikerült jobban. A Balog szövegében Pomponius helyett álló Pompeius azonban bizonyosan csak sajtóhiba, amely a nyomtatványban másutt is előfordul.

Cicero következő levelére Dobai Székely fordításában már alig lehet ráismerni. *Consularis* helyett *consiliarius*ra gondol, *auris* helyett *aureus*t fordít, a szám- és személyvonatkozásokat teljesen összezavarja:

„Tamen a malitia [*militia*] non discedis; tenuiculo apparatu significas Balbum fuisse contentum. Hoc videris dicere, cum reges tam sint continentes, multo magis consularis esse oportere. Nescis me ab illo omnia expiscatum; recta [*recte*] enim a porta domum meam venisse neque hoc admiror, quod non suam [*ad tuam*] potius, sed illud, quod non [*nec*] ad suam. Ego autem tribus primis verbis: 'Quid noster Paetus?' At ille adiurans nusquam se umquam libentius. Hoc si verbis adsecutus es, auris [*auris*] ad te adferam non minus elegantis [*elegantis*]; sin autem obsonio, peto a te ne pluris [*plures*] esse balbos quam disertos putes. Me cotidie aliud ex alio impedit; sed si me expediero ut in ista loca venire possim, non committam ut te sero a me certiore factum putes. [Vale.]” (*Ad fam.* 9,19.)

„Lám nem távozol el a te gonosságodtól: azt jelented, hogy az Bálbus vékony készüllettel meglegedet; úgy tetszik, hogy azt mondod, holott az királyok olly mértékletesek, annál inkább mértékletesebeknek köll lenni az ő tanacsadoinak; nem tudodé, hogy én ő töle mindeneknek végére mentem; az kaputol egyenyesen az én házamhoz iött: nem is csudálkozom rayta, hogy inkább nem ment a te házadhoz, sem penig az ő házához. Én peniglen első három szavaimmal azt mondam:

„Még sem távozol el a' régi csintalanságodtól: azt jelented, hogy a' te vendéged Balbus igen kevés költséggel megelegedet. Ugy láczik ennékem, mint ha azt mondanád, mivel a' fő és jeles emberek olly mértékletesek az itelben és italban, sokal inkább illik a' Tanácsbéliekhez, hogy hasomlo kevésel meg-elegedgyenek. Nem tudod, hogy én ő tüle mindeneket ki tudakoztam, mert ő egyenesen a' kaputul jött én házamhoz. Nem-is csudálkozom ezen, hogy ő nem ment inkább a' te

Mit csinál az mi Paetusunk? de ő esküvéssel azt felele: Sohova nem megyen örömesben, mint hozzam. Ezt szóval is véghez viszed, én ugyan arany és szép ékes szokkal, meg pedig friss etellel is előhozom. Kérlek tégedet, ne gondollyad azt, hogy én az selp emberek nagyobra böcsülöm, hogynem-mint az ékessen szólókat. Mindennap énnékem egyik dolgom az massikbol akadályt vét, de ha dolgaimtól megszabadulhatok, hogy ezekre az helyekre elmehessek, el nem mulatom, hogy az itt való dolgokruval valósággal tegedet ne tudosicsalak. Légy io egészében.”

házaadhoz, hanem azon csudálkozom, hogy ő még a' maga házába sem tért be. En pedig három első szokkal kérdeztem tüle: mit csinál a' mi barátunk Paetus? Erre azt mondotta nagy esküvéssel Balbus, hogy ő sohol nem vendégeskedet soha örömostyeb, mint te veled. Ha te ezt beszédekel szerzettet, az az, ha okos szép nyájas szokkal a' Balbust olly viggá tette, tehát hozok én is te hozzád résen álló füleket, az az én is örömost halgatlak tégedet. Ha pedig vendégség által nyerted ezt a' dicséretet, kérlek tégedet, hogy nagyobra ne böcsüllyed a' höbögöket, mint az ékessen szollokat. Engemet minden nap egyik a' másikat után meg akadályoz. De mihelt magamat kifeithetem, hogy én erre a' helyre jöhessek, meg nem engedem, hogy azt vélyed, hogy én tégedet későre tudosétottalak. Légy jó egészében.”

Összefoglalásul: akár a latin eredeti pontos megértésének, akár gördülékeny, érthető magyar nyelvű kifejezésének szempontjából, néhány levél esetében Dobai Székely munkája eléri Balog fordításának színvonalát, általában azonban alatta marad. Nemcsak a fordító érti rendszeresen félre a latint, hanem a szöveg magyar kifejezésének színvonala is olyan kezdetleges, hogy az olvasó önmagában számos helyen meg sem érti, csak a latin eredetivel összevetve válik világossá a mondat eleje, vége, alanya, tárgya, birtokviszonyai.

Vizsgálatunk eredményét látva, nem tartható Lancsák Gabriella idézett tanulmányainak értékelése. Lancsák elismeri ugyan, hogy a fordításnak az eredeti latin levelekkel eddig csak néhány darabját tudta összevetni, de szerinte ez is elégséges ahhoz, hogy „lemérhessük a fordítás minőségét, értékét.” Szerinte az összevetés Balog fordításával, amely „túl szabadon, legtöbbször félreérthetően és száraz stílussal” készült, feltétlenül Dobai Székely munkáját mutatja értékesebbnek, aki — noha „szerkezeti egységenként, szószerkezetről szószerkezetre követi” a latint — a „szövegghűség ellenére sem válik azonban erőltetetté, megtartja az értelemszerűséget, mondatai csak egészen ritkán homályosak, s általában (éppen a mondat- és szövegfelepítés pontos megtartása miatt) híven tolmácsolja azt az esztétikai értéket, melyet Cicero levelei a XVII. század végén és ma is jelentenek.” (Lancsák: *Dobai Székely... I. m. 43.*) Erre az értékelésre hallgatva a tanulmány egy ismertetője már azt javasolta, hogy a fordítást olcsó, modernizált helyesírású kiadásban közzé kellene tenni a széles közönség szá-

mára, amely úgylátva hiányt szenved Cicero műveinek fordításaiban (It 1987/88. 361). Valójában aligha ez az a fordítás, amely képes lenne Cicero leveleinek értékeit megismertetni a mai olvasóval. Lancsák Gabriella túlságosan elismerő értékelésére nincs más magyarázat, mint a kézirat felfedezőjének érthető elfogultsága. Dobai Székely András fordítása a 17. századi klasszikus-fordítások legalsó szintjét képviseli.

Ez a véleményem a fordítás elkészítésének lehetséges indítékát is új megvilágításba helyezi.

5. A fordítás elkészítésének célja

Lancsák Gabriella azt feltételezte tanulmányában, hogy Dobai Székely a fordítást az eperjesi kollégium számára készítette, tankönyvnek szánta (i. m. 45). Nem mondja ugyan Lancsák, mégis nyilvánvaló, hogy nem a szó mai értelmében vett tankönyvre kell gondolnunk. A 17. század második felében is elképzelhetetlen volt még, hogy a diákok az iskolában magyar fordítást tanulmányozzanak az eredeti latin szöveg helyett, amely épp azért szerepelt tanrendjükben, hogy latin nyelvi ismereteket tanuljanak belőle. A latin szöveg magyarra fordítását semmiképpen sem egy kész kézikönyvvel való összevetés során gyakorolták. Ez olyan egyéni gyakorlat volt, amely a diák aktív közreműködését kívánta. Ugyanakkor kétségtelenül elsődleges célja volt az oktatásnak, hogy a diákok jól értsék a latin szöveget és szabatosan magyarra tudják azt fordítani. Ebben pedig nagy segítségükre lehetett egy kész magyar fordítás, amelyre önálló otthoni munkájuk során támaszkodhattak, amelyen ellenőrizhették magukat bizonytalanság esetén. (Vö. Mészáros: *Iskolaiügy* 577.) Pedagógiaiilag tehát a 17. század második felében már csakugyan lehetséges egy ilyenfajta „tankönyv”.

Feltételezését, hogy a fordítást Dobai Székely az eperjesi kollégium tankönyvéül készítette, Lancsák Gabriella a következőkkel támasztotta alá:

1. egyik nagybátyja, Lipóci Keczer András Sáros vármegyei assessor is azon köznemesek közé tartozott, akik 1665-ben gyűjtést végeztek az Eperjesen felállítandó új kollégium javára, s a neve annak alapítóiratán is megtalálható;

2. Dobai Székely András 1666. évi könyvjegyzékében olyan tankönyvek is vannak, amelyekből Eperjesen is tanítottak;

3. László fia 15 éves korában, 1684-ben maga is a kollégium diákja volt;

4. ugyanez a fia feljegyezte, hogy 1686-ban apja az „eperjesi kollégium szolgálatában fáradozott”;

5. egyik veje, Matthaeides Sámuel (+1729) 1710-től a kollégium igazgatója volt.

Lancsák így fogalmaz: „Ezek alapján a kapcsolat szorosságát teljes bizonyossággal megállapíthatjuk, s így talán a Cicero-fordítás ehhez kötése is helytállónak tekinthető” (i. m. 46).

A kapcsolat szorosságát valóban nincs okunk kétségbe vonni. Mint táblabírónak, Dobai Székely Andrásnak bizonyosan gyakran kellett intézkednie a kollégium fenntartásával és pénzügyeivel kapcsolatban. Azt azonban korántsem látom bizonyítva, hogy az új eperjesi kollégium számára — amelyben, miután 1667-ben megnyitotta kapuit, nem kevesebb, mint hat felnőtt tanár oktatott — épp egy vármegyei nemesnek kellett volna tankönyvet írnia. Legalább a következő ellenérvek hozhatók fel e feltételezés-sel szemben:

1. A fordítás, amint láttuk, olyan alacsony színvonalú, hogy a latin szöveget tanulmányozó diákok használatára alkalmatlan. Hibái, félrefordításai inkább akadályozzák a szöveg megértését, tévútra visznek a fordításban. Dobai Székely kézírata sokkal inkább egy latinul tanuló diák füzetére emlékeztet, amelyben igyekszik megküzdeni a fordításra kijelölt levelek megértésével.

2. Ha mégis elfogadjuk — Jankovich ismeretlen eredetű bejegyzése nyomán —, hogy a kéziratot a felnőtt Dobai Székely András készítette 1680-ban, meg kell állapítanunk, hogy a 46 éves vármegyei tiszttviselő, aki már 21 éves korában önálló latin jogi munkát szerkesztett, olyan kevésbé tud latinul, hogy Cicero legegyszerűbb levelei fordításakor számtalan hibát vét.

3. Ugyancsak az 1680-as keletkezési dátum elfogadásakor fel kell figyelnünk arra is: az ún. „gyászévtized”-ben, 1671 és 1682 között Eperjes protestáns lakosságát éles támadások érték. 1671-ben elvették tőlük iskolájuk új épületét, 1673-ban pedig elűzték a tanárokat és a diákokat a régi épületből is. Az evangélikus iskola csak Thököly mozgalma nyomán szerveződhetett újra 1682-ben. Addig — 1673 és 1682 között — Eperjesen csak jezsuita iskola működött, az evangélikusok iskolája zárva tartott. (Hörk József: *Az eperjesi ev. ker. collegium története*. Kassa 1896–1897. 2. füzet 34–41.) Ugyan miért íródott volna számára ekkor „tankönyv”?

Komolyan vitatható tehát Lancsák Gabriella feltételezése. Ugyanakkor kirajzolódni látszik az a lehetőség, hogy a fordítást nem a felnőtt Dobai Székely készítette, hanem még diákkorában kínlódta végig magát a fordításra kijelölt, alig megértett leveleken. Kézírata élére azután — már Jankovich tulajdonában — valamilyen tévedés, félreértés miatt is kerülhetett az 1680-as esztendő.

E feltételezés mellett szól az is, hogy a Cicero-fordítás nehezen illik a felnőtt Dobai Székely munkái közé: azok mind jogi és pietista kegyességi művek.

Dobai Székely András 1666-ban készített könyvjegyzékében jórészt a még diákkorában megszerzett és használt művek szerepelnek, összesen 30 tétel, köztük 9 kézirat. (Kiadta Lancsák: i. m. 56–57.) E kéziratok között jellegzetesen az iskolai munkához kötődőek is vannak, mint például „Phrases Sallustii”, „Phrases Curtii”. A 23. szám alatt pedig ezt a kéziratot találjuk: „Cicero hungarice”. Lancsák Gabriella egyáltalán nem foglalkozott tanulmányában ennek az 1666-ban említett Cicero-kéziratnak és az állítólag 1680-ban keletkezettnek a kapcsolatával. Nem ismerünk pedig semmi olyan adatot vagy megfontolást, amely a két kézirat azonosságának lehetőségét kizárná. Ha az általunk ismert Cicero-kézirat volt meg Dobai Székely könyvei között már 1666-ban, akkor annak még diákéveiben kellett keletkeznie. Ez azonnal megmagyarázza minden fogyatékoságát.

Az egyetlen ok, amiért mégsem jelentem ki teljes határozottsággal a fordítás diákkori eredetét, a kézirat írásképe. A fordítás kézírása megegyezik azzal a kézírással, amilyenek Dobai Székely András írását 1693-ból ismerjük egy másik kéziratából (OSzK Quart. Lat. 1717), ugyanakkor tökéletesen más karakterű írása van a Sopronban 1655-ben elkészített latin jogi munkájának (OSzK Quart. Lat. 978). E jogi munka margóin is bőséggel található az azonban a fordítás kézírásával megegyező írással írott szövegrészek. Mivel a soproni ítélőmesteri iskolában készült jogi munka keletkezésének körülményeit nem ismerjük közelebbről, ezekből a tényekből kevés következtetést lehet levonni. Elképzelhető, hogy egyidejű egyéni írástípusokról van szó, lehetséges az is, hogy a különböző írásképek különböző időből származnak. Nem ismerünk olyan írást, amelyről mai ismereteink szerint határozottan kijelenthetnénk, hogy biztosan ez és kizárólag ez lehetett a diák Dobai Székely vagy a felnőtt Dobai Székely kézírása.

Mindenesetre, ha elfogadható az a gyanú, hogy Dobai Székely kézírata nem „tankönyv”, hanem diákjegyzet, akkor diákok által készített, hasonló színvonalú, mára elpusztult fordítások százainak reprezentánsát láthatjuk benne, amelyek széltében készültek Magyarországon valamennyi iskolájában.

6. A szövegekzlés és a jegyzetek

Dobai Székely András Cicero-fordítása első alkalommal egy sokszorosított egyetemi kiadványban jelent meg, Lancsák Gabriella tanulmányának függelékeként (i. m. 58–100). Kötetünkben tehát a második kiadás olvasható.

Lancsák olvasatát ismét összevettem az eredeti kézirattal, több helyen ennek alapján javítottam azt. Elsőként olvastam el a kézirat áthúzott szavait, amelyeket előfordulásuk helyén, ahhoz a szóhoz kapcsolva, amely leírásukat közvetlenül megelőzte, kritikai jegyzetként közlök, csúcsos zárójelben < >. (Például a „távol lévő” szö szerkezetben a „távol” szóhoz illesztett „<valo>” kritikai jegyzet azt jelenti, hogy a kéziratban ez áll leírva: „távol <valo> lévő”.) Ezek segítségével jól nyomon lehet követni a latin szöveg fordító általi megértésének folyamatát is.

Lancsák mindkétszer főszövegben közölte annak a Cicero-levélnak a fordítását, amelyet Dobai Székely kétszer írt le. Én csak a végleges változatot hozom főszövegben, a fogalmazványt pedig jegyzetben. Ezáltal kiadásomban megváltozott a levelek számozása.

Dobai Székely számos esetben úgy változtatott eredetileg leírt szövegen, hogy áthúzott egyes szavakat, mellettük vagy fölöttük korrektúrajelet írt a szövegbe, s a margón a jelet megismételve ott közölte a végleges változatot. Természetesen ilyenkor a javításának megfelelő végleges szöveget hozom a főszövegben, az áthúzott eredetit pedig kritikai jegyzetként. Hogy azonban a kritikai apparátust csökkentsem, és ne kelljen minden esetben külön jegyzetet írnom arról, melyek azok a szavak, amelyek a fordítás későbbi átjavítása során a margóra íródtak, ezeket már a főszövegben megjelöltem. Mindent *dőlt betűvel* szedtettem tehát, ami az eredeti kéziratban a margón, az írás tükrétől balra olvasható. Megtehettem ezt, ugyanis a kéziratban semmiféle kiemelés (aláhúzás, nagyobb betűkkel írás, ritkított írás) nem fordul elő, a dőlt betűs szedés tehát minden esetben csakis a margóra írott szövegrészeket jelölhet.

A kézirat rongálódása miatt az utolsó foliókon jónéhány cicerói levél szövegében jelentős hiányok vannak. Szögletes zárójelben akkor pótoltam hiányzó betűket vagy szavakat, ha a megmaradt részből egyértelműen kikövetkeztethető, mi állhatott ott. Természetesen a latin szöveggel való összevetés során mindig meg lehet állapítani, hogy hozzávetőleg mi lehetett az elpusztult részek tartalma. A hiányok kiegészítésére azonban csak akkor vállalkoztam, ha a hiányzó gondolatot kifejező hiányzó szavak is bizonyossággal megállapíthatók voltak. Más esetekben csak azt jelöltem a szögletes zárójelen belül a pontok számával, hogy körülbelül hány betű hiányozhat, és a hiányt inkább tárgyi jegyzetben, Balog György fordítása megfelelő helyének idézésével töltöttem be. (Ha a hiányos levél nincs meg Balog fordításában, Fábián Gábor 19. századi fordítását használtam fel erre.) De még azokban az esetekben is, amikor élhettem a szögletes zárójelen belüli kiegészítéssel, nem próbáltam meg „kitalálni”, hogy a rongálódás

előtti időben bizonyosan ott álló szó milyen helyesírással lehetett leírva, hanem mai helyesírást alkalmaztam.

Ugyancsak Balog György vagy Fábíán Gábor szövegét idézem a jegyzetekben, ha Dobai Székely jelentősen félreértve tolmácsolta a latin eredetit.

Minden Dobai Székely által lefordított Cicero-levelet összevetettem az említett modern latin kritikai kiadással. Ahol e latin szöveg és a magyar fordítás nem egyezett egymással, a már szintén említett korabeli latin kiadásokban is ellenőriztem a helyet. (E kiadások a következők: az *Ad fam.* leveleire Nagyszombat 1677; az *Ad Att.* és *Ad Quint.* leveleire Hannover 1606, Leiden 1642, Kassa 1759.) E kiadások számos helyen lehetővé tették annak tisztázását, mi állhatott a Dobai Székely által fordított latin szövegben, de többször ezek sem adtak magyarázatot a — tőlük is eltérő — fordításra. Ez természetes, hiszen a Dobai Székely fordításával mindenben megegyező latin szöveg ma még ismeretlen.

Jegyzeteimben mindig a modern kiadás alapján idézem a latin szöveget, a régi kiadások szövegét pedig csak akkor közlöm, ha a modern szövegtől különbözőek.

Több esetben — különösen tulajdonneveknél — úgy tűnik, hogy Dobai Székely tollhibát vétett a leíráskor; *Eurniust* ír például akkor, amikor minden általam látott latin kiadásban egységesen *Furnius* áll. Az ilyen hibáit sem javítottam ki azonban, csak felhívtam rájuk a figyelmet tárgyi jegyzeteimben. A későbbi kutatásnak ugyanis a latin forrásszöveg megtalálásához a legapróbb jelek segítségére is szüksége lesz, és egyáltalán nem elképzelhetetlen, hogy mégis van olyan latin kiadás, amelyben (akár sajtóhibából is) *Eurnius* áll.

Kecskeméti Gábor

Tárgyi jegyzetek

¹ *Orszagtisztartóia*: proconsul. A fordításra kiválasztott levél megjelölése a latin nyelvű címsorokban „vagy úgy értendő, hogy az *Epistolae ... ad Familiares* cím, [...] vagy pedig úgy, hogy az első *Epistolae* helyett *Epistolarum*’-ot kellene olvasni, s ebben az esetben talán Dobai Székely hibázik. A kérdést esetleg az egykorú magyarországi gyakorlat alapján lehet tisztázni” (Havas László lektori jelentéséből).

² *Tanács*: senatus.

³ A mondat egy lényeges szava kimaradt a fordításból: az egész mondat Pompeiusra vonatkozik.

⁴ *Értelmes mondas*: sententia.

⁵ *Polgarmester*: consularis.

⁶ *Tartomány*: provincia.

⁷ *Tullius Appius*: T. Ampius. Az 1677. évi nagyszombati kiadásban Titius Appius áll, a régi kiadásokban valószínűleg még több hasonló romlott alak található, valószínűleg a Dobai Székely által leírt is ilyen változat lehetett.

⁸ *Tudgyad*: a latin szöveg helyes fordítása: hogy ő tudja („ut intellegat”). Lehetséges, hogy Dobai Székely forrásában itt „intellegas” állt.

⁹ *Törvénytudo*: iurisconsultus.

¹⁰ A mondat eredetije: „Sed tu velim desinas iam nostris litteris uti et nos aliquando revisas et ibi malis esse, ubi aliquo numero sis, quam istic, ubi solus sapere videre.” Fábíán Gábor fordításában (Cicero *Összes levelei időrendes sorozatban*. I–VII. Pest 1861–1864): „De te szűnj immár meg leveleimet élvezni; láss ismét valahára bennünket s kívánj inkább ott lenni, hol valami számot téssz, mintsem a hol csak magad láttatol tudósnak.” (No. 165. II. 238–239.)

¹¹ A mondat eredetije: „Quamquam me nomine negligentiae suspectum tibi esse doleo, tamen non tam mihi molestum fuit accusari abs te officium meum quam iucundum requiri, praesertim quom, in quo accusabar, culpa vacarem, in quo autem desiderare te significabas meas litteras, prae te ferres perspectum mihi quidem, sed tamen dulcem et optatum amorem tuum.” Fábíán Gábor fordításában (No. 166): „Bár nálad hanyagság végett gyanúsítva lennem fáj is: mégsem volt olly kellemetlen nekem, hogy barátságomat vádold, mint milly kellemes az, hogy keresed; kivált midőn abban, miért vádoltatom, hibától ment vagyok; azzal pedig, hogy leveleim utáni áhítózásodat mutatod, előttem ugyan jól ismert, de egyszerűs mind kedves és óhajtott szerelmednek adod jelét.” (II. 239–240.)

¹² „[...] et laetor, quod absens omnia cum maxima dignitate es consecutus quodque in omnibus tuis rebus meis optatis fortuna respondit.” Fábíán Gábor fordításában: „más részt örvendek, mert távollétedben a legnagyobb díszszel mindent elértél és mert a szerencse valamennyi dolgaiddban óhajtásomnak megfelelt.” (Uo. 240.)

¹³ „Qui cum suis laudibus tum vero te filio superasset omnium fortunam, si [...]” Fábíán Gábor fordításában (No. 168): „ki mind önérdemeivel, mind egy olly fiúval, mint te, bárki szerencsáját fölülmultha volna, ha [...]” (II. 243.)

¹⁴ „[...] me certe habebis, cui et carus aequae sis et iucundus ac fuisti patri.” Fábíán Gábor fordításában: „Bennem bizonyosan fel fogod lelteni azt, kinek szintolly becses és kedves fogsz lenni, mint valál atyádnak.” (Uo.)

¹⁵ *Közönséges tarsaság*: res publica.

¹⁶ A levél címzettje valójában M. Caelius Rufus aedilis curulis.

¹⁷ *Marcus Fabius*: a Cicero-levelek kézirati hagyományának egészében és a 17. századi kiadásokban is ez a névalak olvasható. A modern kiadások Johann Kaspar Orelli (1787–1849) javítását fogadják el: M. Fadius Gallus.

¹⁸ Dobai Székely itt tévedésből az általa jelöltet megelőző levelet, a gyűjtemény IV. könyvének 9. darabját kezdte el fordítani, majd felismerte tévedését és áthúzta már leírt négy sorát.

¹⁹ „[...] non potui nihil ei litterarum dare.” Fábíán Gábor fordításában (No. 525): „meg nem tudtam állni, hogy neki valami levelet ne adjak.” (V. 68.)

²⁰ „Venit enim mihi in mentem subvereri interdum, ne te delectet tarda decessio.” Fábíán Gábor fordításában: „Már nekem néha eszembe jutott attól is félni egy kissé, hogy tán kedved volna későbbben jönni meg.” (Uo. 69.) A *félisz szabásu* szóhoz lásd Pápai Páriz–Bod

szótárát: „Subvereor, eri: Félek-szabású.” A magyar–latin–német részben: „Félek-szabású: Subvereor, Subtimeo, es. ich fürchte ein wenig.” (Vö. NySz III. 3.)

²¹ *Atyankfia*: frater.

²² *Basilius*: L. Minucius Basilus. A kódexekben és a régi latin kiadásokban a név általában *Basilius* alakban olvasható.

²³ *Bithnycus*: helyesen Pompeius Bithynicus. Az 1677-es nagyszombati kiadásban Bithynius áll.

²⁴ *Csaszar*: Caesar.

²⁵ Dobai Székely elfelejtette lefordítani, kihez szól a levél. A címzett Appius Claudius.

²⁶ Az *Havason tul valo népekhez*: a régi kiadásokban: „ad Transalpinos”. A modern szövegben „ad Inalpinos” áll („az Alpokban élőkhöz”).

²⁷ *Császári hiren neven*: nomen imperatorium. Balog György helyesebben fordította „főkapitánság”-nak.

²⁸ *Akadozo voltunkal*: az *akadozo* szó valószínűleg tollhiba *adakozo* helyett (a latinban: liberalitas).

²⁹ *Kastelly*: castellum. Pápai Páriz–Bod szótárában: „Kastély, Vár.”

³⁰ *Az közönséges iónak*: „communi commodo”.

³¹ *Tisztitárs*: collega.

³² A Dobai Székely által lefordított latin szöveg ezen a helyen igen romlott volt. A mondat második fele helyesen: „quae litteris communibus declarata est, senatui populoque Romano gratissima accidit.” (Az 1677-es nagyszombati kiadásban, csak helyesírási eltérésekkel, ugyanez olvasható.) Balog György fordításában: „melly minden levelekből ki teczet, a’ Romai Tanácsnak és kösségnek nagy öröme volt.” Fábián Gábor fordításában (No. 837): „mellyet közös leveletekben nyilvánítatok, a tanácsnak és római népnek fölötte jól esett.” (VI. 297.) A S. P. Q. R. romlása *Sulpitius Plancus*-ra már a Dobai Székely előtt fekvő latinban bekövetkezhetett. (Hasonló szövegromlás másutt is előfordul a fordításban, lásd a 81. jegyzetet.)

³³ A latin eredeti: „nam cum putarem quartam et Martiam legiones mecum futuras, ut Druso Paulloque placuerat vobis adsentientibus, minus de reliquis rebus laborandum existimavi”. Fábián Gábor fordításában (No. 832): „Miután t. i. azt hittem, hogy a IV-ik és Martia legió, a szerint, mint Drusus s Paulus akarták, s ti is beleegyeztek, alattam fog állni, a többivel nem láttam érdemesnek sokat törődni.” (VI. 289.)

³⁴ *Vicentinumban*: „Vicetini”. Lehetséges, hogy Dobai Székely forrásában „Vicetini” állt.

³⁵ *Az mi Farkasunk*: „Lupus noster”. P. Rutilius Lupusról van szó.

³⁶ Itt hiányzik a fordításból a *nem* tagadószó (*iniucundus*).

³⁷ Innét ismét hiányzik a *nem* tagadószó. Cicero szövegében ez áll: „non imitor λακωνισμὸν tuum”, aminek fordítása csak „nem hosszu beszéd” lehet.

³⁸ *Levél*: pagella.

³⁹ A margón összeszorított írásban olvasható „D. B. Feiedelem” nem más, mint D. Iunius Brutus.

⁴⁰ *Választot hadisereg*: legio.

⁴¹ Hiányzik egy szó a fordításból: „nam nullam non libet dicere”, vagyis: „kicsin remenség vagy az közönséges tarsasságról, mert semmit nem szabad [mondani]”.

⁴² *Főbiróság*: consulatus.

- ⁴³ *Romai vitéz: eques Romanus.*
- ⁴⁴ *Önála: „apud te”.* Lehetséges, hogy Dobai Székely forrásában „apud se” állt.
- ⁴⁵ A levél címzettje: C. Memmius.
- ⁴⁶ *Az városnak fejedelmét: „principem civitatis suae”.* Balog György fordításában: „városának [...] előtti járóját”.
- ⁴⁷ *Romai Nemes Vitézről rendből való: eques Romanus.*
- ⁴⁸ *Kereskedés: a latin szövegben quaestura áll, ezt fordítja Dobai Székely tévesen quaestus értelemben. A quaestura fordítása Pápai Páriz szótárában: „Kints-tartóság”, a quaestort már Baranyai Decsi János „kincstartó”-nak fordította. Cicero i. e. 75-ben volt Szicíliában quaestor.*
- ⁴⁹ *Az Letos Aureliusokat, az Letusnak fiait: a latin szövegben ez áll: „L. et C. Aurelios L. filios”.* Tehát C. és L. Aureliusról, Lucius fiáról van szó.
- ⁵⁰ *A Gallius névalak Manutius javítása; a modern kiadásban: Quintius Gallus.*
- ⁵¹ Helyesen: *Philomelium*.
- ⁵² *Romai vitézről Nemes ember: eques Romanus.*
- ⁵³ *Publius Cassius: helyesen P. Caesius.*
- ⁵⁴ A „si” kötőszó itt lefordíthatatlanul maradt.
- ⁵⁵ *Avianus Flaccus: helyesen C. Avianus Flaccus, például az 1677-es nagyszombati nyomtatványban azonban a Dobai Székely által közölt név áll.*
- ⁵⁶ *Olasz Ország: Italia.*
- ⁵⁷ *Pollux: helyesen Pollex, de például az 1677. évi nagyszombati kiadásban is mint Pollux szerepel.*
- ⁵⁸ *A modern kiadásban és az 1677-es nagyszombati nyomtatványban egyaránt ez a dátum áll: „VII Id. Quint.”, ami július 9-e. A Dobai Székely által fordított latin szövegben nyilván „pr. Id.” állhatott.*
- ⁵⁹ *A modern kiadásban „XVII Kal. Quint.”, azaz június 15-e áll, de például az 1677-es nagyszombati kiadás a Dobai Székelyével megegyező dátumot közöl.*
- ⁶⁰ *A latin eredeti: „Quod scripsi ad te proximis litteris de nuntio remittendo, quae sit istius vis hoc tempore et quae concitatio multitudinis ignoro.” (Az említett régi magyarországi kiadásban is ugyanez olvasható.) Modern kommentár szerint a nuntium remittere kifejezés Tullia és Dolabella válására vonatkozik, míg a mondat többi része a Dolabella felindította csöcselék erejét mérlegeli, Tulliót féltve férje bosszújától. Fábrián Gábor is eszerint fordította és magyarázta (No. 419): „A válólevél megküldésére nézve, miről neked legközelebb írtam: nem tudom, hogy ő most milly hatalommal bír s mennyire izgatott a nép.” (IV. 283.) Dobai Székely fordításában „az Csaszarnak Aegyptombul ez időben való megtérése” olyan kiegészítés, amely az előtte fekvő latin szöveg kommentárjából vagy magyarázattal kiegészített szövegéből származhat. Ignoro helyett pedig haud vagy nec ignoro javítás állhatott a latin alapszövegben, ezt fordíthatja Dobai Székely „iol tudom”-nak.*
- ⁶¹ *A modern kiadásban „VI Id. Quint.”, azaz július 10-e áll, de a Dobai Székely dátumfeloldásának megfelelő latint közöl például az idézett nagyszombati kiadás.*
- ⁶² *„XII Kal. Quint.” = június 20. A hibát valószínűleg az okozta, hogy Dobai Székely csak leírta a számjegyet, amelyet a latin szövegben látott.*
- ⁶³ *„Pr. Non. Ian.” = január 4. A Dobai Székely előtt fekvő latin szövegben bizonyosan „pr. Kal. Ian.” állott. (A nagyszombati kiadásban itt nincs dátummegjelölés.)*

⁶⁴ Ennek a levélnek is Terentia a címzettje.

⁶⁵ A modern kiadásban „Kal. Oct.”, azaz október 1. áll, de a Dobai Székely által megadottal egyezik például a nagyszombati kiadás dátuma.

⁶⁶ *Leucadenek innen: „citra Leucadem”*. A helyesen visszakövetkeztetett alanyeset: Leucas.

⁶⁷ *Futamatni föld: stadium*. Pápai Páriz szótárában a stadium „Száz huszonöt lépésni föld, Pállya.” Háportoni Forró Pál Curtius-fordításához írott margójegyzete szerint „48 futamatni föld teszen egy magyar mely földet, nyolcz futamatni föld egy olasz mely földet.” (RMK I. 485 = RMNy 1174. 109.) A magyarországi mértékek történetének modern kutatója szerint a magyar mérföld 16–17. századi hosszát nem lehet pontosan meghatározni, csak annyit lehet mondani, hogy hozzávetőleg 8 km lehetett. (Bogdán István: *Magyarországi hossz- és földmértékek a XVI. század végéig*. Bp. 1978. 85.) Ha ennyivel számolunk egy magyar mérföldet, Háportoni Forró megjegyzése szerint egy „futamatni föld” kb. 167 m. Ugyanakkor Bogdán a stadium számszerű értékét 184,84 m-ben adja meg (uo. 117–118). Ez azonban saját számítási rendszerén belül sem fogadható el, mert — mivel szerinte egy magyar mérföld 52 stadium (uo.) — a magyar mérföldnek így 9612 m-nek kellene lennie.

⁶⁸ *Szent Andras havának hatodik napja előtt: „ante diem VIII Id. Nov.”*, azaz pontosan november 6-án. Sokat elárul a fordító latin nyelvtudásáról, hogy egyértelmű szövegkörnyezetben egy egyszerű dátumfeloldásba az *ante* szó magyar megfelelőjét is belekeveri.

⁶⁹ *Corcyrum*: a helyes alanyeset természetesen Corcyra.

⁷⁰ E levél fordításának fogalmazványát Dobai Székely egy kisebb méretű papírlapon készítette el, amelyet a kézirat 1. és 2. levele közé kötöttek be. A későbbiekben a kézirat e pontjára letisztázta a végleges szöveget. Az alábbiakban változatként közlöm a fogalmazvány szövegét:

„Translatio Ciceronis Epistolae 23. Lib. 9. ad Familiares.

Marcus Tullius Cicero Papirius <Paetust> Paetust köszönti.

Tegnap iöttem Cumanumban, holnap talam tehozzad <el>megyek. De mihelt valami <bizonyost <ert> dolgot értek,> bizonyost értek, <annak ellö> annak előtte valami kevéssel tudossitlak tégedet felöle. Noha az Ceparius Marcus, midön az tyukos erdőben nékem előmbbe iöt volna, és tudakoztam volna töle, mit czinalnál, azt mondá, hogy te az agyban fekünnél, es labi köszvényre betegeskednél; aminthogy tartozasképpen busultam te raytad, de mindazonaltal elvégeztem magamban, hogy tehozzad mennyek, hogy mind <meglas> meglássalak, s-mind meglatogássalak tégedet, s-mind penig te veled együtt vaczorallyak. Mert ugyanis nem vélem, hogy tenéked köszvényes szakaczod légyen. Váry azért kevés ételu vendéget, és olytat, a ki étkeknek sok voltának ellensége. Légy io egésségben.”

⁷¹ *Az tyukos erdőben: „in silva Gallinaria”*. Erdő Campaniában, Cumae közelében.

⁷² *Selp: balbus*.

⁷³ „Cicero F. Tironi suo S.” A levelet tehát M. Cicero filius (az ifj. Cicero) írta Tirónak.

⁷⁴ „[...] ut ad me Vibonem statim venias”. A helyes alanyeset: Vibo.

⁷⁵ Ennek a levélnek a hiányait Balog György munkája alapján egészíthetjük ki a latin szövegnek megfelelő 17. századi fordítással. Az első nagyobb szakadás miatt hiányzó rész Balog megfogalmazásában: „mennél hamaréb”.

⁷⁶ Balog szövege: „a’ te és a’ tieidnek segítségével avagy oltalmokkal”.

⁷⁷ A kézirat elpusztult szava valószínűleg: „valami”. Balognál: „valami mást”.

⁷⁸ *Szolna*: valószínűleg hiányzik előtte a tagadószó. Latinul: „nisi pro me apud te res ipsa loqueretur.”

⁷⁹ A mondatból két latin szó („litterarum vestrarum”) lefordíthatlanul maradt: Cicero természetesen *Atticus* augusztus 1-jén kelt levelét várta.

⁸⁰ *Mellyben nincs egyéb írva*: ennek a tagmondatnak a latin szövegben nincs eredetije. A modern kiadásban: „Totum iter mihi incertum facit expectatio litterarum vestrarum Kal. Sext. datarum; nam [aliud aliquid] si spes erit [...]”. A 17. századi kiadások az első tagmondat után, a feltételes mellékmondat előtt a „non aliud aliquid” kifejezést hozzák, de ezt is az előző tagmondatra vonatkoztatják (‘a leveled várása késleltet, nem más valami / semmi más’). Balog György is így értelmezte: „Az én egész útam a’ te Levelednek várakozása [...] bizontalanná teszi és kétségesse, s semmi nem egyéb.” De például az 1606. évi hannoveri kiadásban e helyhez margójegyzet csatlakozik: „Hoc abest: a manuscripto et legitur, nam si spes erit.” A jegyzet Flavius Ursinusra (1529–1600) hivatkozik, így lehet, hogy a szövegnek ilyen felfogása végsősoron az ő kiadására megy vissza.

⁸¹ A modern latin kiadásban: „Litterae mihi a Quinto fratre cum senatus consulto quod de me est factum adlatæ sunt.” A *senatus consultum* szavak hagyományos rövidítése S. C.; csakugyan láttam olyan régi latin kiadást, amelyben itt ez a rövidítés áll. Valószínűnek tartom, hogy ebből lett valahogyan „Sica”. Ez annál inkább valószínűsíthető, mert a szöveg e helyén *senati consulto* is elképzelhető, aminek pedig lehetséges Si. Co. rövidítése. Ez romolhatott a fordításban (vagy már latin alapszövegében) „Sicá”-vá.

⁸² A modern latin kiadásban nincs dátummegjelölés, valamennyi általam látott régi latin kiadásban megvan azonban Dobai Székely feloldásának eredetije: „VI Kal. Ian.”

⁸³ A modern kiadásban „III Non. Febr.”, azaz február 3-a áll, de valamennyi általam látott régi latin kiadás a — kódexekből is ismert — „IV Non. Febr.” dátumot hozza, ami megfelel Dobai Székelyének.

⁸⁴ *Eurnius*: helyesen *Furnius*, valamennyi régi kiadásban is ez utóbbit találtam.

⁸⁵ A kézirat erősen megrongálódott levelének sérült része Balog György fordításában: „Senki ekképpen nem hozza ide a’ dolgot, sött inkább mind olyan dolgokat hoznak ide, a’ mellyeket nem örömost hallok. O nyomoruságra méltó dolog! bizontalan ügyében dolgában mindenkoron triumphált a’ Pompejus, a’ leg job ügyében nincsen szüvő bátorsága. Mit mondgyak mast, ha nem azt, hogy ő nem tudta azt, miképpen köllessék az igaz ügyet oltalmazni, mert nem-is vala nehéz dolog, hogy ő azt ne tudta volna, mivel a’ közönséges jot hasznossan igazgatni nehéz mesterség vala. De én rövid idő alatt mindeneket meg tudok, és mindgyárt meg irok tenéked.”

⁸⁶ Ezt a levelet Cn. Pompeius Magnus írta Cicerónak.

⁸⁷ *Hadi sereg*: cohors. (A korábban általános 11-et egyébként a 19. században D. Albertus Sadolinus Wesenberg 12-re javította, vö. Att. 8,12A,1.)

⁸⁸ *Cneus Hirrus*: helyesen C. Lucilius Hirrus. A régi latin kiadásokban is mindenütt a Caius név rövidítését (C.) találtam.

⁸⁹ *Fő Polgar Mesterek*: consules.

⁹⁰ Ennek a Tullia halála után írott levélnek a magyar fordítása a kézirat rongálódása miatt erősen hiányos, ráadásul több helyen hibás. A teljes szöveget közlöm Fábián Gábor fordításában (No. 576): „Hiszem, erőt vehetek magamon s Lanuviumból Tusculanumba megyek. Mert vagy végkép nélkülöznom kell e birtokomat (miután fájdalmam, ha szelidül is, megmarad), vagy nem tudom, mi különbség akár most, vagy tíz év múlva megyek oda, s nem is nagyobb emlékeztetés ez azoknál, mellyek által éjjel-nappal szakadatlanul gyötrem. Hogyhog? mondod; hát a tudomány nem használna-e semmit? E részben legalább félek,

még ellenkezőt eszközöl. Amúgy tán keményebb volnék. De mivel lélekhez sem durvaság, sem érzéketlenség nem férhet." (V. 154–155.)

⁹¹ Innét hiányzik a szöveg megértéséhez szükséges *hogy* kötőszó.

⁹² Latinul: „cum Sexti [a régi kiadásokban: Sestii] auctioni operam dederis”. Az *auctio* jelentése Pápai Páriz szótára szerint: „Öregbítés, Nevekedés. Item Kótya-vetye.”

⁹³ Feltételezésem szerint Dobai Székely szövege a következő lehetett: „elmennék Rom[ába, hogy együtt] lennénk, ha valamely dologrul elé[gséges végezésem] volna.” A levél Fábián Gábor fordításában (No. 580): „A mennyire felüditett idejöveteled, úgy levert eltávozásod. Azért mihelyt csak teheted, vagy mihelyt Sextus árverését elvégzed, ismét meglátogass. Egy nap üdvös lesz rám nézve; hogy kedves, mondanom sem kell. Magam bemennék Rómába, hogy együtt lehessünk, ha már bizonyos tárgy iránt eléggé elhatározott volnék.” (V. 158.)

⁹⁴ A kipontozott helyeken sorban a következő szavak állhattak: neked, veled, velünk, reméltük, elküldtem, szóló. Fábián Gábor fordítása (No. 583): „Ambár semmi irni valóm hozzád nincs, irok mégis, mert így azt képzelem, veled beszélek. Itt van nálam Nicias és Valerius. Ma leveledet reggelre vártuk s meglehet, ismét délután jön meg, hacsak az epirusiak nem gátolnak, melyeknél zavarni nem akarlak. Küldtem hozzád leveleket Marcianus s Montanus számára: zárd kérlek azokat a többivel egy táskába, ha talán még meg nem tetted volna.” (V. 161.)

⁹⁵ „Non. Apr.” = április 5. Az általam átnézett régi kiadásokban is ezt találtam.

⁹⁶ A levelet Fábián Gábor így fordította le (No. 103): „Küldtem neked múltkor egy levelet, melyben írtam, hogy április 4–kén Tulliánkat Crassipesnek eljegyeztük s egyéb köz s magán ügyekről is tudósítottalak. Azóta ezek történtek: április 5–ik napján tanácsvégezés által Pompeiusnak gabonaszerezésre negyven millió sestertiz határozatott.

Hanem ugyanaz nap heves vita folyt a campaniai föld iránt — a tanácsnak majdnem népgyűlési lármája közt. A dolgot a pénz szűke és gabona–drágaság keseríté így el.

Nem akarom elhallgatni azt is, hogy M. Furius Flaccus, római lovagot, egy hitvány embert, a capitolinusok s mercurialisok, társulatukból kicsapták, ámbár mindegyiknek lábaihoz borúlt.” (II. 60–61.)

Kecskeméti Gábor